

**КИРОВОГРАДСЬКИЙ ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА ЕКОНОМІКИ**

ЯКОВЕНКО Р. В

**ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ
ТЕОРІЇ**

Для студентів юридичного факультету

Конспект лекцій

КИРОВОГРАД 2002

УДК 330.101(075)

ББК 65.01я73

Я47

Яковенко Р.В.

Я47 Основи економічної теорії для студентів юридичного факультету :
конспект лекцій / Роман Яковенко. – Кіровоград : КІРУЕ, 2002. – 50 с. : іл.

© Р.В. Яковенко, 2002.

Тема 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

ЗМІСТ

1. Предмет вивчення економічної теорії.
2. Методологія економічних досліджень.
3. Функції економічного знання.
4. Економічна теорія, політика та господарська практика.

1. Предмет вивчення економічної теорії

У перекладі з грецької слово „економіка” означає мистецтво ведення домашнього господарства („ойкос” – дім, домашнє господарство; „номос” – вчення, закон). Вперше цей термін ввели Ксенофонт та Арістотель (III ст. до н. е.). Останній поділив науку про багатство на економіку та хримастику. Під першою він розумів виробництво благ для задоволення потреб людей, під другою – накопичення грошей, до якого ставився негативно.

Сучасну економіку слід розглядати з трьох боків:

- 1) економіка – це сфера діяльності людей та суспільних відносин;
- 2) економіка – це комплекс народного господарства;
- 3) економіка – це наука щодо створення і розподілу споживчих і виробничих благ.

Економіка оперує двома ключовими економічними категоріями, такими як продуктивні сили і виробничі відносини.

Продуктивні сили – це всі чинники та умови, що беруть участь у виробничому процесі.

ПРОДУКТИВНІ СИЛИ		
ЗАСОБИ ВИРОБНИЦТВА		ТРУДОВІ РЕСУРСИ
ЗАСОБИ ПРАЦІ (ЧИМ?)	ПРЕДМЕТИ ПРАЦІ (ЩО?)	Зайняте населення

Рис. 1. Продуктивні сили

Виробничі відносини – це весь комплекс стосунків між людьми, людьми та засобами виробництва, що виникають у процесах створення продукції, її розподілу, обміну та споживання.

ВИРОБНИЧІ ВІДНОСИНИ	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ (з приводу виробництва)	СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ (з приводу розподілу)

Рис 2. Виробничі відносини

Об'єктом дослідження економічної теорії є функціонування економічних процесів.

Предметом економічної теорії є вивчення взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин з метою організації ефективної системи господарювання.

2. Методологія економічних досліджень

Будь-яке економічне дослідження послідовно проходить 3 стадії:

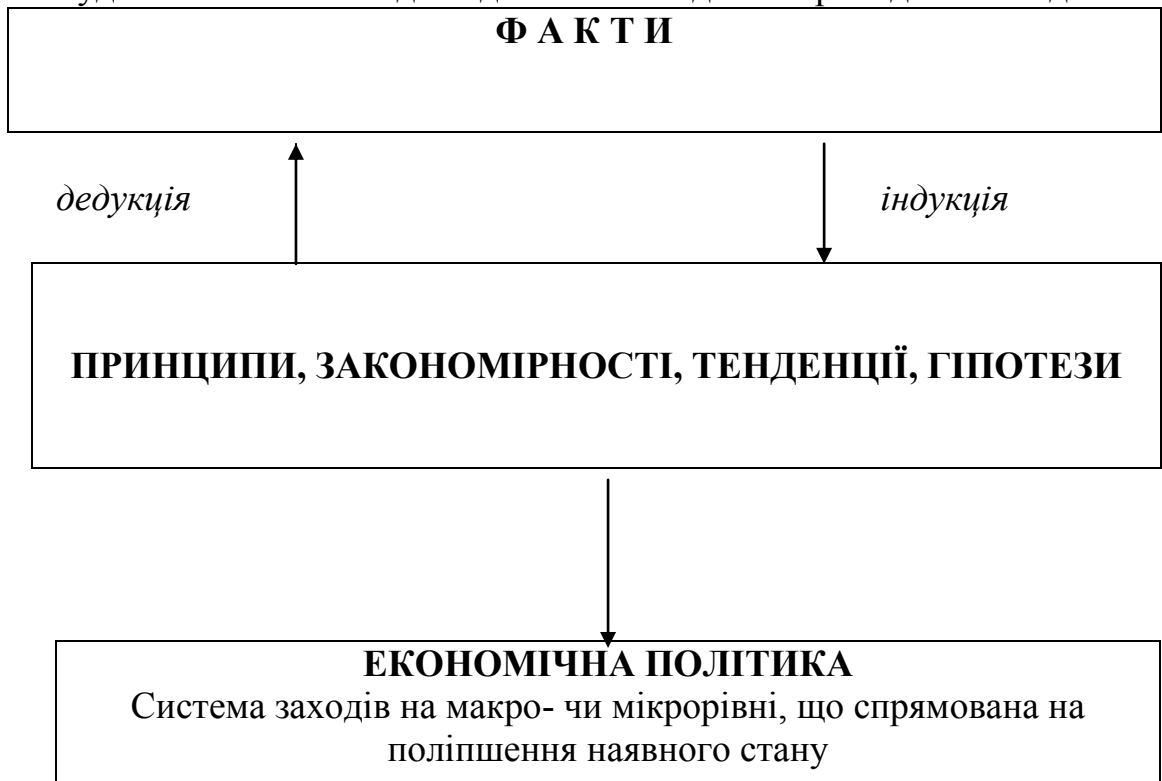

Рис. 3. Методологія економічного дослідження

Економіка вивчає явища та події на багатьох різних рівнях. Загальноприйнятим вважається поділ на мікро- та макрорівні економічного дослідження, звідси й впливає поділ економічної теорії.

Політекономія – вивчає загальні закономірності економічних процесів.

Макроекономіка – вивчає економічні процеси на рівні країни, оперуючи при цьому сукупними показниками та загальними тенденціями.

Мікроекономіка – вивчає поведінку окремих економічних суб'єктів, таких як людина, домогосподарство, підприємство тощо.

У процесі дослідження економіка використовує

загальнофілософські методи:

діалектичного матеріалізму (категорії кількість і якість, сутність і явище, зміст і форма);

аналізу;

синтезу;

абстракції;

логіки;

та спеціалізовані:

моделювання;

статистико-математичні;

комп'ютерної обробки;

графічні тощо.

3. Функції економічного знання

Теоретико-пізнавальна – спрямована на формування економічного світогляду, пізнання економічних процесів, створення засад для економічного аналізу.

Практична – спрямована на розробку економічної політики та її впровадження в господарський процес.

Виховна – формування економічної моралі та принципів взаємодії з іншими суб'єктами економіки.

Методологічна – формує методологічні засади для решти інших економічних наук.

Прогностична – створює передумови для передбачення економічних процесів у майбутньому з метою спрямування їх у правильному напрямі.

4. Економічна теорія, політика та господарська практика

Економічна теорія в процесі свого розвитку аналізує та створює економічні закони, категорії, розвиває та удосконалює економічну політику.

Економічні категорії – це логічні базові теоретичні поняття, які відображають найсуттєвіші сторони господарського життя суспільства.

Економічні закони – це визначені, зафіксовані в часі багатоповторювальні події, які мають об'єктивний характер, і, як правило, не залежать від втручання людини. Вони поділяються на **загальні**, тобто такі що стосуються усіх аспектів економічної діяльності (закони вартості, економії часу, обмеженості ресурсів, попиту і пропозиції) та **специфічні**, тобто такі, що застосовуються в певних сферах економічних відносин (закон Оукена, закон грошового обігу, закон Госсена).

Взаємозв'язок економічної теорії з практикою має носити реальний, а не формальний характер. При цьому теорія має випереджати практику, застосовуючи прогностичну функцію та методи економічного моделювання.

Цілями економічної політики, як сфери державного впливу на економічні процеси мають бути такі досягнення в структурі господарської практики на господарському рівні:

1. Забезпечення економічної свободи суб'єктів та вільного права вибору в усіх сферах економічної діяльності.
2. Сприяння економічному зростанню та економічному розвитку країни.
3. Обмеження рівня інфляції та досягнення відносної цінової стабільності.
4. Справедливий розподіл доходів.
5. Досягнення повної зайнятості та недопущення зростання темпів безробіття.
6. Досягнення економічної ефективності – отримання максимальної віддачі за умов мінімального використання ресурсів.
7. Соціальний захист малозабезпечених.
8. Сприяння творчому розвитку людини в процесі виконання нею своїх економічних функцій.

Тема 2. ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

ЗМІСТ

1. Економічні потреби суспільства: сутність та структура.
2. Економічні ресурси та їх обмеженість.
3. Крива виробничих можливостей.
4. Зміст і складові суспільного виробництва.
5. Цілі та результати суспільного відтворення.
6. Ефективність виробництва, її види.
7. Шляхи підвищення ефективності виробництва.

1. Економічні потреби суспільства: сутність та структура

Економічні потреби – це об'єктивні умови існування людини, внутрішні мотиви, що спонукають її до економічної діяльності. В структурі потреб відображається декілька типів об'єктивних відносин, що пов'язують людей з умовами життєдіяльності.

Існує декілька класифікацій видів потреб. Так, виділяють **виробничі, суспільні та особисті** потреби. Особисті потреби поділяються на **фізичні (фізіологічні)**, інтелектуальні та соціальні.

За ступенем реалізації розрізняють абсолютні, дійсні та платоспроможні потреби.

Абсолютні потреби формуються відповідно до загальносвітового рівня розвитку виробництва і відбивають максимально досягнутий у світовій економіці рівень відтворення здібностей людини.

Дійсні потреби – це такі потреби, що можуть бути реалізовані за певного рівня розвитку існуючого національного виробництва.

Платоспроможні – це дійсні потреби, реалізація яких забезпечується наявністю грошових коштів.

Найбільш прийнятною на сьогодні є структура потреб, розроблена американським психологом Абрахамом Маслоу (див рис. 1).

Потреби суспільства та особистості є необмеженими та такими, що постійно зростають.

До головних **причин зростання потреб** відносять задоволення попередніх потреб, підвищення рівня доходів та розвиток науково-технічного прогресу, внаслідок якого з'являються нові товари та послуги.

2. Економічні ресурси та їх обмеженість

Задоволення потреб суспільства відбувається внаслідок виробництва матеріальних і нематеріальних благ, основою якого є економічні ресурси.

Економічні ресурси – це всі чинники, що беруть участь у процесі створення економічних благ. Вони поділяються на матеріальні та нематеріальні. Розрізняють такі базові групи економічних ресурсів:

1. „**Земля**”, поняття яке включає в себе всі природні ресурси: орні землі, ліси, водні ресурси, корисні копалини тощо.

2. „**Праця**” – фізичні та розумові здібності людини, що використовуються в процесі виробництва.

3. „**Капітал**” – накопичені засоби виробництва, матеріальні запаси та грошові кошти, необхідні для виробничого процесу.

4. „**Інформація**”, знання, освіта – чинник підвищення продуктивності праці. Єдиний економічний ресурс, який є необмеженим та який не споживається в процесі його застосування.

5. „**Час**” – найобмеженіший чинник виробництва.

6. „**Підприємницькі здібності**” – фактор, що поєднує решту інших чинників з метою створення економічних благ.

Економічні ресурси, на відміну від потреб, є обмеженими і такими, що дедалі більше скорочуються.

Економічні блага – це засіб задоволення потреб, що поділяється на **товари і послуги, споживчі та виробничі, природні (вільні) та господарські** (створені людиною).

Економічні інтереси проявляються з двох боків: так з боку споживача інтересом є прагнення задоволення особистих потреб з мінімальними витратами, з боку виробника інтерес полягає у виготовленні та реалізації продукції з мінімальними витратами. Взаємоузгодження економічних інтересів породжує процеси товарообміну.

Головною проблемою економіки є максимальне задоволення необмежених і постійно зростаючих потреб суспільства з мінімальним і раціональним використанням обмежених ресурсів, що постійно скорочуються

3. Крива виробничих можливостей

Всі товари, що виготовляються в структурі економіки можна поділити на **інвестиційні товари** (засоби виробництва, верстати) та **товари споживання** (їжу, одяг). Крива виробничих можливостей показує максимальний обсяг продукції, який можна виготовити з наявних ресурсів на певний момент. Збільшення виробництва однієї групи товарів означає, що на виробництво інших буде задіяно меншу кількість ресурсів, а значить їх буде виготовлено менше і навпаки.

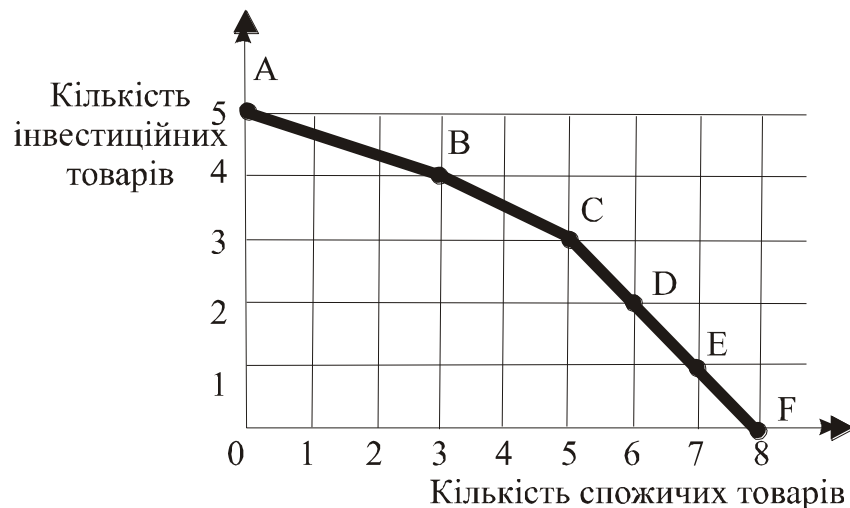

Рис. 2. Крива виробничих можливостей

Якщо точка, що характеризує обсяги виробництва, знаходиться всередині кривої – це означає, що ресурси використовуються неефективно і максимальний обсяг продукції не виготовляється. Якщо точка знаходиться за межами кривої – вона на даний момент є недосяжною.

Економічна ефективність – це зв'язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, використаних в процесі виробництва та кількістю виготовлених товарів. Більша кількість виготовлених товарів за незмінного обсягу використаних ресурсів свідчить про підвищення економічної ефективності.

4. Зміст та складові суспільного виробництва

Виробництво – це процес суспільної праці, внаслідок якого відбувається створення матеріальних і духовних благ для задоволення суспільних потреб, воно поділяється на матеріальне і нематеріальне.

Праця – це свідомо енергозатратна діяльність людини для досягнення певної мети. Виробництво, на відміну від праці, має завершений характер (створення товару).

Виробництво, як циклічний замкнутий процес послідовно проходить чотири стадії:

створення товару;
розподіл;
обмін;
споживання.

Суспільне відтворення – це процес виробництва, що постійно повторюється. В залежності від зміни обсягів виробництва розрізняють 3 типи суспільного відтворення: **розширене** (збільшення виробництва), **стале** та **звужене**.

В залежності від методики зростання, розрізняють 2 типи розширеного відтворення:

інтенсивний (за рахунок підвищення продуктивності та якості факторів виробництва);
екстенсивний (за рахунок збільшення кількості задіяних ресурсів).

5. Цілі і результати суспільного відтворення

Метою суспільного виробництва є максимальне задоволення матеріальних і нематеріальних потреб суспільства з визначенням їх співвідношення в загальній структурі суспільного продукту. Ефективність виробничого процесу забезпечується в процесі поєднання та взаємодії факторів виробництва (ресурсів).

Результатом виробництва є **товар** – продукт виробництва, який призначений не для особистого споживання, а для обміну (продажу).

Кожен товар має три властивості:

Вартість - обсяг ресурсів витрачених на його виробництво.

Закон вартості полягає у відповідності витрат на виробництво товару його обмінному еквіваленту. Тобто фірма, яка буде скорочувати витрати виробництва – буде нарощувати свій прибуток.

Корисність або споживча вартість – здатність задовольняти потреби певних груп покупців. Корисність – це загальна категорія, споживча вартість – стосується кожної окремої людини, тобто суб’єктивний показник.

Мінова вартість – спроможність товару до обміну, поєднує в собі та враховує риси корисності та вартості.

Результат виробництва національної економіки взагалі називається **валовим внутрішнім продуктом ВВП**, який включає у себе всі виготовлені товари і послуги. Також розрізняють **сукупний суспільний продукт ССП**, який відображає все виготовлене в сфері матеріального виробництва.

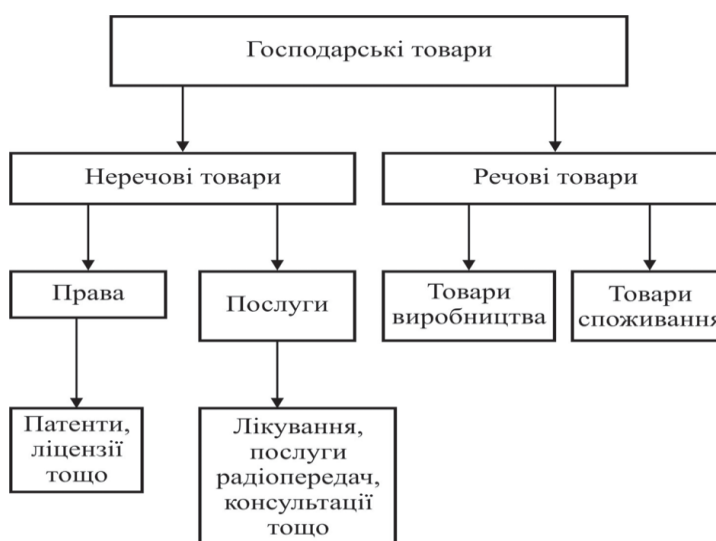

Рис. 3. Класифікація економічних (господарських) товарів

Результати суспільного виробництва прийнято вимірювати в трьох групах показників:

- 1) натуральних;
- 2) грошових;
- 3) умовно-натуральних.

6. Ефективність виробництва, її види

Економічна ефективність – це досягнення економічного результату при застосуванні мінімальних витрат. Серед загальноприйнятих показників ефективності виробництва використовують:

- 1) **Продуктивність праці** – обсяг продукції виробленої одним робітником, або за одиницю часу.

$$ПП = \frac{V_p \text{ (грн, шт.)}}{K_p \text{ (осіб)}} \quad \text{або}$$

$$ПП = \frac{V_{п} \text{ (грн, шт.)}}{Ч \text{ (годин)}}, \text{ де}$$

$V_{п}$ – обсяг продукції
 $K_{р}$ – кількість робітників
 $Ч$ – час виробництва

2) **Трудомісткість праці** – кількість часу необхідна для виробництва одиниці продукції, показник зворотний до продуктивності праці.

$$ТМ = \frac{Ч \text{ (годин)}}{V_{п} \text{ (шт, грн.)}}$$

3) **Фондовіддача** – відображає відношення обсягу виробництва до 1 грн. витрат виробничих фондів, або скільки продукції спроможна створити 1 гривня виробничих фондів.

$$ФВ = \frac{V_{п} \text{ (шт, грн.)}}{\Phi \text{ (витрати гривень виробничих фондів)}}$$

4) **Матеріаловіддача** – відображає скільки продукції виготовляється за рахунок однієї гривні матеріалу.

$$МВ = \frac{V_{п} \text{ (шт, грн.)}}{М \text{ (витрати гривень матеріалів)}}$$

Соціальна ефективність виробництва – характеризується застосуванням максимальної кількості робітників (з метою подолання безробіття) та створенням продукту, який не завжди є прибутковим для приватного сектору (маяк, світлофор, автошляхи, мости, зелені насадження).

Соціально-економічна ефективність враховує як прибуток виробника, так і рівень задоволення суспільних потреб в тому числі соціально необхідними товарами.

7. Шляхи підвищення ефективності виробництва

- 1) підвищення продуктивності праці внаслідок зростання кваліфікації та набуття досвіду робітників;
- 2) підвищення технічного рівня виробництва внаслідок впровадження останніх досягнень науково-технічного прогресу;
- 3) удосконалення робочих місць та організації виробництва;
- 4) удосконалення методів управління виробництвом;
- 5) поліпшення психологічного клімату на виробництві;
- 6) ефективніше використання природних ресурсів, економія витрат, утилізація;
- 7) досягнення повного обсягу виробництва на рівні національної економіки;
- 8) підвищення мотивації робітника;
- 9) досягнення найраціональнішого розподілу наявних ресурсів між виробництвом окремих видів продукції.

Тема 3. ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА ТА ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ

ЗМІСТ

1. Сутність економічної системи та її структура.
2. Типи економічних систем.
3. Сутність і типологія власності.
4. Новітні тенденції розвитку відносин власності.
5. Фундаментальні питання економіки.

1. Сутність економічної системи та її структура

Межі дій економічних законів в процесі виробництва економічних благ, обмежуються кордонами економічної системи.

Економічна система – це особливим чином упорядкована, скоординована система зв'язків між суб'єктами національної економіки та процесами всередині неї, що визначається характерними, притаманними їй рисами. Вона є складним багаторівневим явищем, яке включає в себе наступні елементи:

- 1) **Продуктивні сили** – первинна структура, яка характеризує рівень участі людини у виробництві та визначає домінуючий тип праці.
- 2) **Система соціально-економічних виробничих відносин** – похідна економічна форма, що ґрунтується на відносинах власності і відображає специфічні особливості привласнення засобів і результатів виробництва та відносини людей в процесі виробництва, обміну та споживання.
- 3) **Система організаційно-економічних виробничих відносин** – проміжна структура економічної системи, в якій формується взаємодія трудових ресурсів і засобів виробництва.
- 4) **Економічний або господарський механізм** – координуючий та взаємоузгоджуючий елемент економічної системи, являє собою сукупність методів, інструментів та механізмів за допомогою яких реалізуються об'єктивні економічні закони. Сучасний економічний механізм характеризується пропорційним поєднанням методів ринкового саморегулювання та державного управління економічними процесами.

2. Типи економічних систем

В основі класифікації різних економічних систем лежать різні критерії та ознаки, але найбільше поширення отримала класифікація економічної системи за двома ознаками:

- а) формою власності на засоби виробництва;
- б) способом координації економічної діяльності (господарським механізмом).

На основі цих ознак виділяють 5 основних типів економічних систем: традиційна економіка, чистий капіталізм, командно-адміністративна економіка, змішана економіка, перехідна економіка.

Традиційна економіка існувала за часів феодалізму та рабовласницького ладу, в умовах, коли засобами виробництва володіла одна особа (рабовласник, феодал), обмін товарами між окремими домогосподарствами був обмеженим і мав переважно характер бартеру, кожне домогосподарство при цьому забезпечувало себе усім необхідним для життя. Економічні процеси при цьому регулювались за допомогою звичаїв, традицій, релігійних догм тощо.

Чиста ринкова економіка (чистий капіталізм) характеризується приватною власністю на засоби виробництва та економічні ресурси. Поведінка кожного суб'єкта економічних відносин мотивується його особистими інтересами, а головною рушійною силою економічного розвитку є **конкуренція**. Держава при цьому не втручається в економічні процеси, ціноутворення відбувається стихійно, внаслідок взаємодії попиту і пропозиції. Чистий капіталізм – це економічна система, в якій панує споживач, однак він є незахищеним від економічних негараздів з боку держави.

Командно-адміністративна економіка визнає існування лише державної власності на засоби виробництва, підприємницька ініціатива індивіда заборонена. Головною рушійною силою економічного розвитку при цьому є державний інтерес. Держава за допомогою централізованого планування визначає обсяги виробництва, систему розподілу товарів, використання ресурсів і методологію ціноутворення. Ринок при цьому регулюючих функцій майже не виконує.

Змішана економіка характеризується поєднанням рис чистого капіталізму та командно-адміністративної економіки. Вона є типовою для більшості країн сучасного світу; в ній присутні різні форми власності та два складових елементи регулювання економічних процесів: як ринкове саморегулювання, так і державне втручання в економічні процеси. В залежності від їх співвідношення розрізняють змішані економіки різних типів: американську, шведську, китайську, німецьку, японську тощо.

Перехідна економіка – це система, яка знаходиться у стані докорінних змін, переходу від одного стану до іншого, від однієї до іншої економічної системи. Як правило, коли говорять про перехідну економіку, розуміють економіку переходу від командно-адміністративної до ринково орієнтованої економіки.

3. Сутність і типологія власності

Власність – це система юридичних і економічних відносин з приводу володіння, користування і розпорядження майном. *З юридичної точки зору* власність являє собою право на використання певного об'єкта власності в своїх інтересах. **Об'єктами** власності можуть бути виробничі ресурси (крім людей), особисте майно, готова продукція, напівфабрикати тощо. **Суб'єктами** власності можуть бути домогосподарства, підприємства, держава (органи влади, підприємства та установи державної форми власності).

Всі типи власності можна поділити на *спільну* (колективну, акціонерну) та *індивідуальну*. З точки зору відносин власності сучасне світове господарство являє собою змішану економіку, якій властиве поєднання багатьох форм власності, але провідну роль відіграє приватна власність.

Розрізняють такі форми власності:

- державна (власність центральних органів влади);
- комунальна чи муніципальна (власність місцевих органів влади);
- приватна одноосібна;
- приватна колективна (товариство з обмеженою кількістю співвласників);
- корпоративна (необмежена кількість власників акцій);
- змішана (частково державна).

Розмаїття різних форм власності створює передумови для різновекторного економічного розвитку.

4. Новітні тенденції розвитку відносин власності

Власність, як історична категорія характеризується поняттям *домінуючого об'єкту власності*. Ним у різні часи були: природне середовище, земля, раби, засоби виробництва (машини), продукти харчування. Нині в числі домінуючих об'єктів власності на світовій арені слід назвати інформацію, нові технології, наукові відкриття.

В Україні триває розвиток приватної власності, що відбувається в процесі **приватизації**, тобто перетворення державної власності на інші форми, зокрема приватну та колективну. Зворотним процесом є **націоналізація** – перехід майна будь-якої форми власності до власності держави.

Роздержавлення – це процес сприяння розвитку потрібних для повноцінної ринкової економіки різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності, ліквідація майнової монополії держави у підприємницьких відносинах. Воно передбачає перехід від державного директивного планування до принципів ринкової самовизначеності підприємств та роботи за вимогами споживачів, комерціалізацію діяльності державних підприємств (запровадження принципу самостійного господарювання). При цьому підприємство може залишатись у державній власності.

У розвинутих країнах домінуючого значення набуває корпоративна форма власності (акціонерні товариства), яка на сьогодні забезпечує найефективніше виробництво.

5. Фундаментальні питання економіки

Перед будь-якою економічною системою постають фундаментальні питання, які визначають головні засади її функціонування.

1. Що виробляти, щоб найповніше задовольнити потреби суспільства? Які з можливих товарів і послуг потрібні споживачу, що дозволить мінімізувати витрати виробництва. В ринковій економіці питання

організації виробництва повністю залежать від думки та уподобань споживача і виробники прагнуть до їх задоволення. Товари які задовольняють потреби споживачів створюють виробникам економічний прибуток, що призводить до розширення галузі.

2. Як виробляти необхідну суспільству продукцію? Які технології, ресурси, організацію застосовувати для досягнення мети? Яку комбінацію різних груп ресурсів слід задіяти для створення необхідної продукції і як слід організувати процес виробництва. Чим прогресивнішою є форма організації виробництва – тим менш ресурсовитратною вона є. Це, в свою чергу, підвищує конкурентоспроможність та рівень прибутків фірми й галузі.

3. Для кого виробляти? Хто буде споживачем даної продукції та буде сплачувати за неї, яким чином продукція буде розподілятися між різними верствами населення.

4. Чи спроможна економічна система до адаптації? Чи здатна вона в умовах змін ринкової кон'юнктури змінювати структуру виробництва та виробничі потужності достатньо швидко для того щоб уникнути збитків. Частково така позиція залежить від структури економіки – чим більша в них частка малих підприємств – тим простіше адаптуватись до наявних змін.

5. Чи спроможна економічна система до саморегулювання? Чи спроможна ринкова економіка через механізм невидимої руки (взаємодію попиту і пропозиції та конкуренції) подолати усі внутрішні ускладнення. В більшості випадків до механізму ринкового саморегулювання слід підключати важелі державного впливу на економічні процеси.

Тема 4. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ РИНКУ

ЗМІСТ

1. Ринок: сутність, функції та класифікація.
2. Попит, закон попиту, фактори, що визначають попит.
3. Пропозиція, закон пропозиції, фактори, що формують пропозицію.
4. Ціна і конкуренція.
5. Ринкова рівновага.

1. Ринок: сутність, функції та класифікація

Ринок – це система економічних відносин, що поєднує продавців та покупців різноманітних товарів та узгоджує їх економічні інтереси через ціновий механізм. Ринкова система характеризується свободою економічних дій усіх економічних суб'єктів та великою кількістю незалежних один від одного продавців і покупців.

Серед найважливіших **функцій** ринку виділяють:

1. **Саморегулювання економіки**, узгодження інтересів виробництва і споживання по усьому асортименту продукції.
2. **Стимулююча функція** мотивує виробника до підвищення ефективності виробництва з метою максимізації прибутків.

3. **Регулююча функція** передбачає досягнення пропорцій між виробництвом різних товарів та різними галузями виробництва.
4. **Інформаційна функція** забезпечує необхідною інформацією на ринку продавців і покупців.

У загальному вигляді ринок можна поділити на **ринок ресурсів, ринок споживчих товарів та ринок засобів виробництва.**

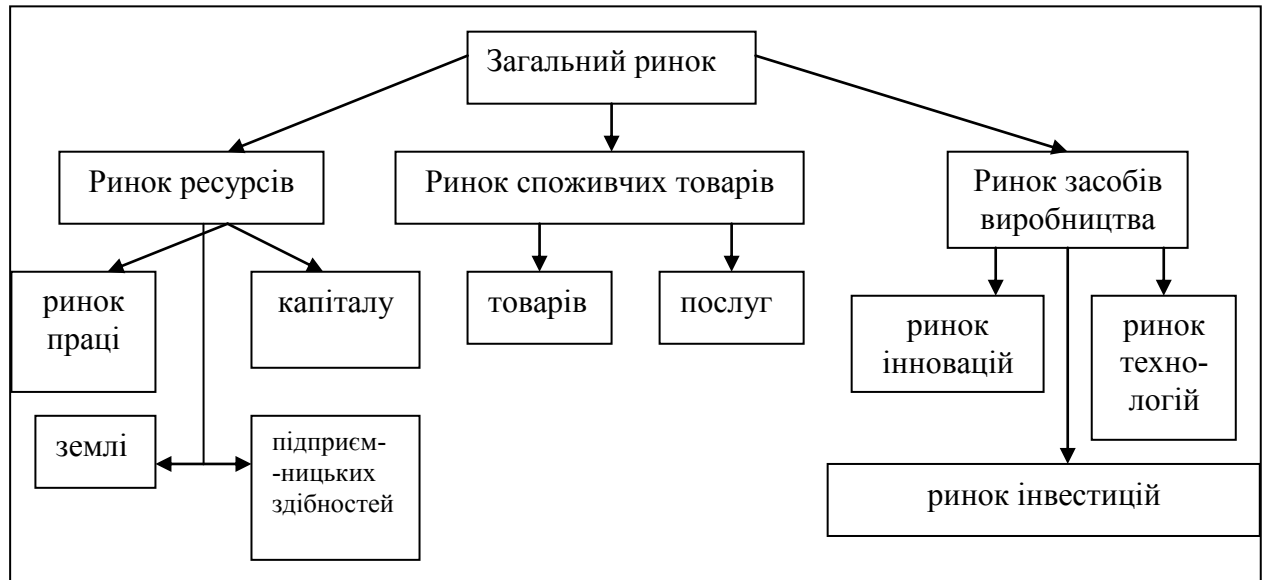

Рис. 1. Загальна структура ринку

Визначальною ланкою структури ринку є ринок споживчих товарів, він і визначає стан ринків ресурсів та засобів виробництва, які є похідними від нього.

2. Попит, закон попиту, фактори, що визначають попит

Попит – це платоспроможна потреба, бажання покупця придбати певну кількість певного товару при кожному з можливих рівнів цін.

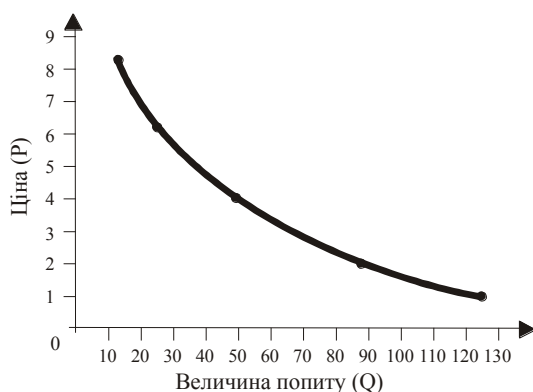

Рис. 2. Графік попиту

Закон попиту: між ціною товару та його обсягом, що бажають придбати споживачі існує зворотня залежність, тобто при зростанні ціни – обсяг попиту зменшується і навпаки.

Головним фактором зміни попиту є ціна. Але існує низка **нецінових факторів**, що здійснюють на нього вплив:

- смаки та уподобання споживачів;
- кількість споживачів на ринку;
- грошові доходи споживачів;
- ціна на споріднені товари (взаємозамінюючі та взаємодоповнюючі, **субституту** та **комплементи**);
- споживчі очікування щодо майбутніх цін, наявності товарів тощо.

Слід розрізняти категорії **зміни попиту** і **зміни величини попиту**. **Збільшення попиту** відбувається під впливом нецінових факторів і на графіку відображається у вигляді руху всієї кривої вправо, у випадку зменшення – вліво. **Зміни величини попиту** відбуваються під впливом ціни і відображаються на графіку рухом точок в межах однієї кривої (А, В, С, D), збільшення – вправо, зменшення вліво.

З боку попиту ціна виконує **стримуючу функцію**, обмежуючи обсяги споживання.

3. Пропозиція, закон пропозиції, фактори, що формують пропозицію

Пропозиція – це кількість товару, яку здатний виробити і запропонувати до продажу виробник при кожному з можливих рівнів цін.

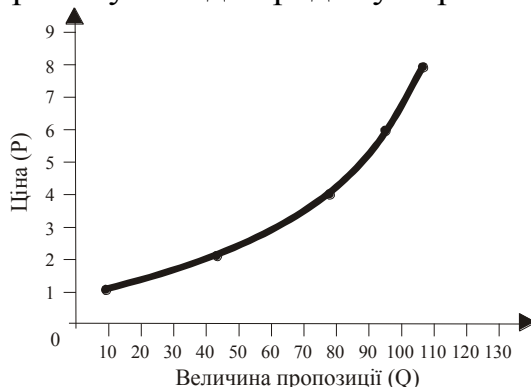

Рис. 3. Крива пропозиції

Закон пропозиції: між ціною на товар та обсягами його виробництва існує пряма залежність – збільшення ціни викликає збільшення обсягів виробництва і навпаки.

Крім ціни, на зміни пропозиції здійснює вплив низка **нецінових факторів**:

- 1) ціни на ресурси;
- 2) технологія виробництва, її удосконалення;
- 3) податки і дотації;
- 4) зміни цін на взаємозамінюючі та взаємодоповнюючі товари;
- 5) очікування;
- 6) кількість продавців.

Слід розрізняти категорії **зміни пропозиції** і **зміни величини пропозиції**. **Збільшення пропозиції** відбувається під впливом нецінових факторів і на графіку відображається у вигляді руху кривої вправо, а у разі зменшення – вліво. **Зміни величини пропозиції** відбуваються під впливом

зміни ціни і на графіку відображаються рухом точок в межах однієї кривої (А, В, С, D), збільшення – вправо, зменшення – вліво.

З боку пропозиції ціна виконує **стимулюючу функцію**, заохочуючи виробників збільшувати обсяги виробництва у разі підвищення ринкової ціни.

4. Ціна і конкуренція

Ціна – це обсяг грошових коштів, за яким товар реалізується на ринку, який задовольняє як покупця так і продавця.

З боку продавця, ціна – це вираження собівартості товару плюс визначена норма прибутку. З точки зору покупця, ціна – це визначення його цінності для нього, спроможності задоволення його потреб.

Конкуренція (*competition* – змагання, *англ.*) – форма суперництва за економічне домінування, боротьба всередині різних груп економічних суб'єктів: продавців, споживачів, найманих працівників, інвесторів, кредиторів тощо. Збільшення кількості суб'єктів сприяє посиленню конкуренції і навпаки. Так, збільшення числа фірм-виробників унеможливорює монопольний контроль за цінами галузі, сприяє поліпшенню якості продукції.

Коли на ринку пропозиція перевищує попит і присутній надлишок продукції, має місце **конкуренція між продавцями**, які змагаються за споживачів. Коли ж на ринку попит перевищує пропозицію – виникає дефіцит і відповідне **змагання між споживачами**.

Існують *цінова* та *нецінова* види конкуренції. **Цінова конкуренція** спрямована на отримання конкурентних переваг за допомогою маніпулювання цінами. **Нецінова** конкуренція спрямована на підвищення якості продукції, зручності продажу та експлуатації товару, рекламу тощо. Нецінова конкуренція має місце переважно в умовах, коли товар не є стереотипним, а має певні відмінності.

Типи конкурентної поведінки: сумлінна (в межах чинного законодавства та суспільної моралі) та несумлінна (недобросовісна, протизаконна діяльність).

До **позитивних наслідків конкуренції** належать: підвищення якості, зниження ціни, створення певних „зовнішніх ефектів”, розвиток галузі та національної економіки взагалі, „відсіювання” підприємницьких здібностей.

До **негативних наслідків конкуренції** відносять: банкрутство багатьох підприємств та наслідки цього, монополізацію певних галузей, неможливість створення певних благ, які вимагають ефекту масштабу виробництва.

5. Ринкова рівновага

Ринкова рівновага – це стан, який задовольняє покупця і виробника, який досягається внаслідок взаємодії попиту і пропозиції, при цьому формується рівноважна ціна та рівноважний обсяг виробництва.

Механізм ринкового саморегулювання полягає у русі важелів попиту і пропозиції у випадку порушення ринкової рівноваги. Якщо пропозиція перевищує попит це створює надлишок продукції, і продавці починають реалізовувати його за нижчими цінами. У випадку перевищення попиту над пропозицією виникає ринковий дефіцит – нестача товарів. Тоді продавці починають піднімати ціни на свою продукцію, відновлюючи таким чином ринкову рівновагу.

У випадку збільшення пропозиції, під впливом нецінових факторів, при незмінному попиті буде знижуватись ціна і зростати обсяг реалізації і навпаки. Якщо при незмінній пропозиції зростатиме попит – то і ціна, і обсяги виробництва зростатимуть і навпаки.

Рівноважне збільшення як попиту, так і пропозиції під призведе до збільшення обсягів виробництва, а ціна залишиться на попередньому рівні.

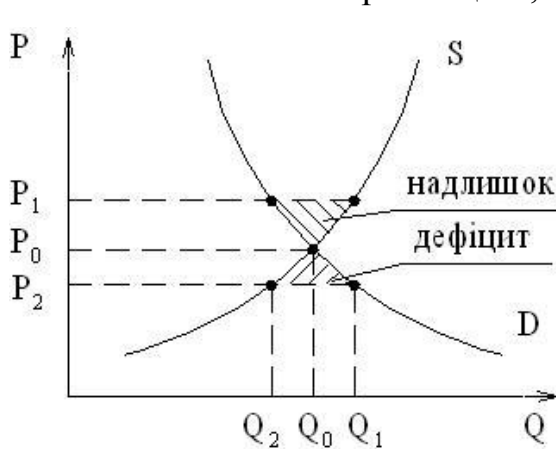

Рис. 4. Ринкова рівновага

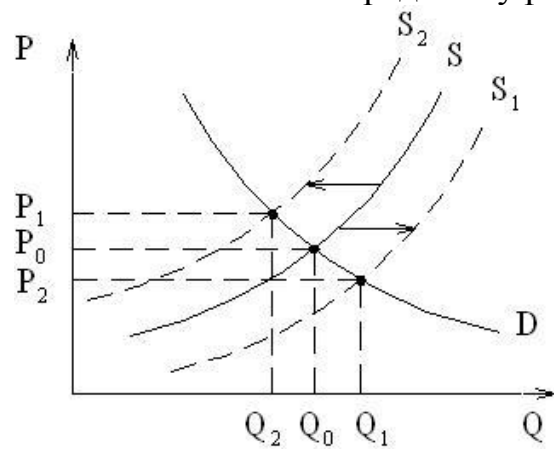

Рис. 5. Зміна пропозиції

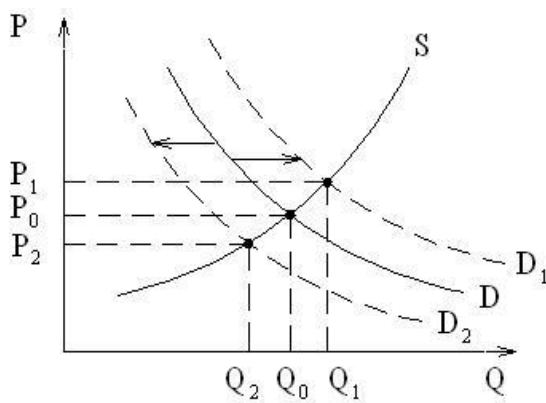

Рис. 6. Зміна попиту

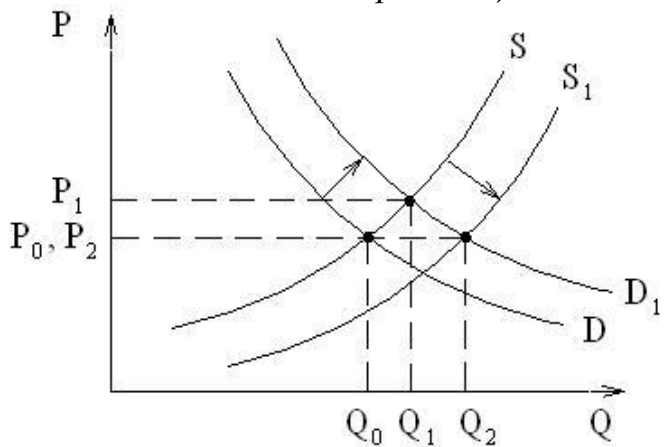

Рис. 7. Зміна попиту і пропозиції

Тема 5. ГРОШОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

ЗМІСТ

1. Сутність та функції грошей.
2. Закон грошового обігу.
3. Грошова система. Види грошових систем.
4. Сутність, принципи та етапи кредитування.
5. Форми кредиту.
6. Банки. Банківська система України.
7. Кредитна система.

1. Сутність та функції грошей

Перехід від *натурального господарства* до *товарного виробництва*, тобто виробництва продукції не для особистого споживання а для його обміну, зумовив виникнення потреби в універсальному товарі, який міг би виконувати функцію загального обмінного еквіваленту для спрощення процесу обміну товарами. За різними історичними джерелами, гроші виникли в 7-му столітті до н.е. в Лідійській державі чи в стародавньому Китаї.

Гроші – це специфічний товар, який виконує функцію загального обмінного еквівалента, на підставі якого вимірюється вартість усіх інших товарів.

Еволюційно відомими є 4 форми грошей:

- 1 – товарні гроші (золоті зливки, певні групи товарів, наприклад зброя);
- 2 – металеві гроші (монети);
- 3 – паперові гроші (векселі, банкноти, казначейські білети);
- 4 – електронні гроші (безготівкові, web-money).

До функцій грошей відносять:

а) **Засіб обігу**, коли гроші використовують як засіб оплати за товари та послуги, то кажуть що вони виконують функцію засобу обігу. Гроші дозволяють поєднати окремі акти обміну в єдиний процес обігу.

б) **Функція грошей як міри вартості** – це здатність вимірювати вартість усіх товарів у грошових одиницях держави. Сьогодні грошові одиниці малорозвинутих країн виконують функцію засобу обігу, в той час як функцію міри вартості там виконують валюти розвинутих країн, особливо в умовах значної інфляції.

в) **Засіб нагромадження** – це особлива функція, яка забезпечує володарю в майбутньому купівельну спроможність накопиченого активу в умовах стабільної економіки. Люди можуть зберігати свій скарб у вигляді коштовностей, нерухомості, акцій тощо, однак гроші найбільш придатні до цього, оскільки мають абсолютну ліквідність.

Ліквідність – це здатність активу бути швидко, без перешкод обміненим на засіб платежу або бути використаним як засіб платежу.

г) **Засіб платежу**. Товари не завжди продаються за готівкові гроші, оскільки до моменту появи на ринку одного продавця зі своїм товаром, в

інших ще може не бути готівкових грошей. Тому виникає необхідність купівлі-продажу товарів в кредит, тобто з відстроченням платежу. В цьому випадку гроші функціонують не як засіб обігу, а як засіб платежу. При авансових платежах, гроші передаються продавцю раніше отримання від нього товару. Найхарактернішою ознакою функції грошей як засобу платежу є наявність розриву в часі між передачею товару покупцю та грошей продавцю. Гроші як засіб платежу на відміну від грошей як засобу обігу, не опосередковують, а завершають акт купівлі-продажу.

Типовим прикладом реалізації цієї функції є виплата заробітної плати та повернення боргів.

д) **Світові гроші.** Гроші виступають засобом зв'язку відокремлених товаровиробників не лише на національному, а й на міжнародному ринках, забезпечуючи загальносвітову еквівалентність обміну, в цій якості гроші виконують функцію світових грошей.

2. Закон грошового обігу

Грошовий оборот – це частина загальноекономічного обігу, яка відображає рух грошей в готівковій та безготівковій формах в процесі розширеного суспільного відтворення та обслуговування нетоварних виплат і розрахунків.

З точки зору *Карла Маркса*, закон грошового обігу має такий математичний вигляд:

$$\begin{array}{ccccc}
 \text{Кількість} & \text{Сума цін} & \text{Сума цін то-} & \text{Сума пла-} & \text{Сума от-} \\
 \text{грошей,} & \text{реалізованих} & \text{варів про-} & \text{тежів по зо-} & \text{риманих} \\
 & \text{товарів} & \text{даних в кредит} & \text{бов'язанням} & \text{платежів} \\
 \text{необхідних} & = & \text{-----} & & \\
 \text{для обігу} & \text{Середнє число оборотів грошей як засобу обігу та засобу} & & & \\
 & \text{платежу} & & &
 \end{array}$$

Дещо іншої точки зору, дотримувався представник кількісної теорії грошей **Ірвінг Фішер**, який сформулював таке рівняння:

$$M \times V = P \times Q, \quad \text{де}$$

M – кількість грошей в обігу
V – швидкість обертання грошей
P – середня ціна товарів і послуг
Q – кількість реалізованих товарів і послуг

Отже, *головний принцип організації грошового обігу* – обмеження грошової маси реальними потребами товарообороту. Перебільшення маси грошей в обігу призводить до їх знецінення.

3. Грошова система. Види грошових систем

Грошова система – це форми організації грошового обігу, що склались історично і закріплені національним законодавством. У залежності від видів грошей розрізняють грошові системи двох типів:

1) **система металевого обігу**, яка базується на дійсних грошах (золото, срібло), які виконують всі п'ять функцій, а існуючі банкноти без перешкод обмінюються на дійсні гроші;

2) **система паперово-кредитного обігу**, за якої дійсні гроші не беруть участі в обігу, вони замінені на умовні знаки вартості – паперово-кредитні гроші.

Наявність в структурі обігу різних видів грошових знаків породила економічний закон **Коперника-Грешема**, який полягає у тому, що *менш коштовні гроші витісняють з обігу більш коштовні*. Це обумовлюється тим, що люди прагнуть позбутись номінальних (паперових) грошей і розраховуються ними, в той час як металеві гроші вони прагнуть залишати в якості заощаджень.

В залежності від кількості металів, що використовуються у вигляді бази грошового обігу, виділяють 2 види металевих грошових систем:

- **біметалізм**, система, в якій роль загального еквівалента закріплена за двома металами (золотом та сріблом), і встановлюються 2 ціни на 1 товар;
- **монометалізм**, грошова система, в якій один метал виконує функцію загального еквівалента.

В більшості країн світу, срібний монометалізм історично змінився на золотий.

Існує 3 види золотого монометалізму:

- **золотомонетний**;
- **золотозливковий**;
- **золотодевізний** (при якому банкноти обмінюються на золоті платіжні засоби в іноземній валюті країни, в якій діє золотозливковий стандарт; система властива, в тому числі, й колоніальним країнам).

4. Сутність, принципи та етапи кредитування

Кредит (від лат. Credo – вірю, довіряю) – це система відносин, що виникають між позикодавцем (кредитором) і позичальником (дебітором) з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів та їх використання на умовах повернення та плати за використання.

Принципи кредитування:

- 1) повернення;
- 2) терміновість;
- 3) забезпеченість;

- 4) платність;
- 5) цільове призначення.

Етапи кредитування:

- 1) акумуляція (накопичення) коштів у кредитора;
- 2) надання позичальником заявки та обґрунтування кредиту;
- 3) отримання кредиту;
- 4) використання коштів;
- 5) накопичення коштів у позичальника;
- 6) повернення коштів позичальником;
- 7) отримання кредитором процента.

5. Форми кредиту

У залежності від форми надання розрізняють 2 види кредиту: **товарний та грошовий**. В товарній формі кредитні відносини виникають між продавцями та покупцями, коли останні отримують товари чи послуги з відстроченням платежу, це є **комерційний кредит**. Якщо в покупця немає грошей для придбання товару – він може бути добровільно переданий продавцем споживачу в кредит, а факт передачі оформлюється векселем.

Грошовий кредит – це перш за все **банківський кредит**, кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не лише при отриманні клієнтами кредиту, а й при вкладанні ними своїх грошових коштів у вигляді внесків на поточних та депозитних рахунках. Банківський кредит обумовлює не лише обіг товарів а й накопичення капіталу.

В залежності від цільового використання кредит буває **виробничим** або **споживчим**.

У залежності від забезпеченості кредити бувають: **забезпеченими** або **ломбардними** та **незабезпеченими** або **бланковими**.

За терміном надання розрізняють:

- **термінові**, що надаються на визначений в договорі термін коротко- (до 1 року), середньострокові (1-3 роки) та довгострокові (більше 3 років);
- **до запити**, видаються на невизначений термін, які, за вимогою кредитора, мають бути негайно повернені у визначений ним термін;
- **прострочені**, термін повернення яких вже минув;
- **відстрочені**, термін повернення яких перенесено.

В залежності від організації кредитних відносин розрізняють **міжгосподарський, банківський та державний кредити**.

6. Банки. Банківська система України

Банки виконують наступні **функції**:

- 1) **акумуляція і зберігання грошових засобів** суб'єктів фінансово-господарської діяльності, створення позичкового капіталу;
- 2) **здійснення посередницької діяльності** в грошових розрахунках між суб'єктами фінансової діяльності;

3) **надання кредиту**, кредитна участь у фінансово-економічному обігу грошей;

4) **емісія платіжних засобів і цінних паперів відповідно до їх повноважень, що закріплені в статуті.**

В залежності від спектру дій, що виконують банки їх поділяють на універсальні та спеціалізовані.

Всі операції банків, поділяють на активні та пасивні. **Пасивними** наз. операції, за допомогою яких банки утворюють позичкові ресурси (прийом та зберігання вкладів). **Активними** наз. операції, пов'язані з наданням кредитів позичальникам.

В Україні діє **дворівнева банківська система**. На першому рівні розташовуються державні банки, на другому – комерційні. Всі банки України, крім НБУ є комерційними.

7.Кредитна система

Кредитна система – це сукупність різноманітних кредитно-фінансових установ, що працюють на ринку позичкових капіталів та здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу.

Сучасна кредитна система складається з наступних елементів:

1. **Центральний банк**, державні та напівдержавні банки.

2. **Банківський сектор:**

- комерційні;
- ощадні;
- інвестиційні;
- іпотечні;
- спеціалізовані банки.

3. **Страховий сектор:** страхові компанії та пенсійні фонди.

4. **Спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні інститути:**

- інвестиційні компанії;
- фінансові компанії;
- благодійні фонди;
- трастові компанії;
- позиково-ощадні асоціації;
- кредитні спілки.

Така структура є типовою для більшості розвинутих країн, її називають чотирирівневою (або трирівневою, коли страховий сектор поєднують з четвертим).

Тема 6. ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ

ЗМІСТ

1. Місце держави в економічній системі.
2. Необхідність та цілі втручання держави в економіку.
3. Основні напрями економічної політики.
4. Об'єкти, суб'єкти та методи державного регулювання економіки.

1. Місце держави в економічній системі

Держава є повноцінним суб'єктом ринкових відносин. *З економічної точки зору, держава* – це підприємства державної форми власності, державні установи та організації а також органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють вплив на перебіг економічних процесів (Парламент, Уряд, НБУ, ДФСУ, місцеві ради та адміністрації тощо).

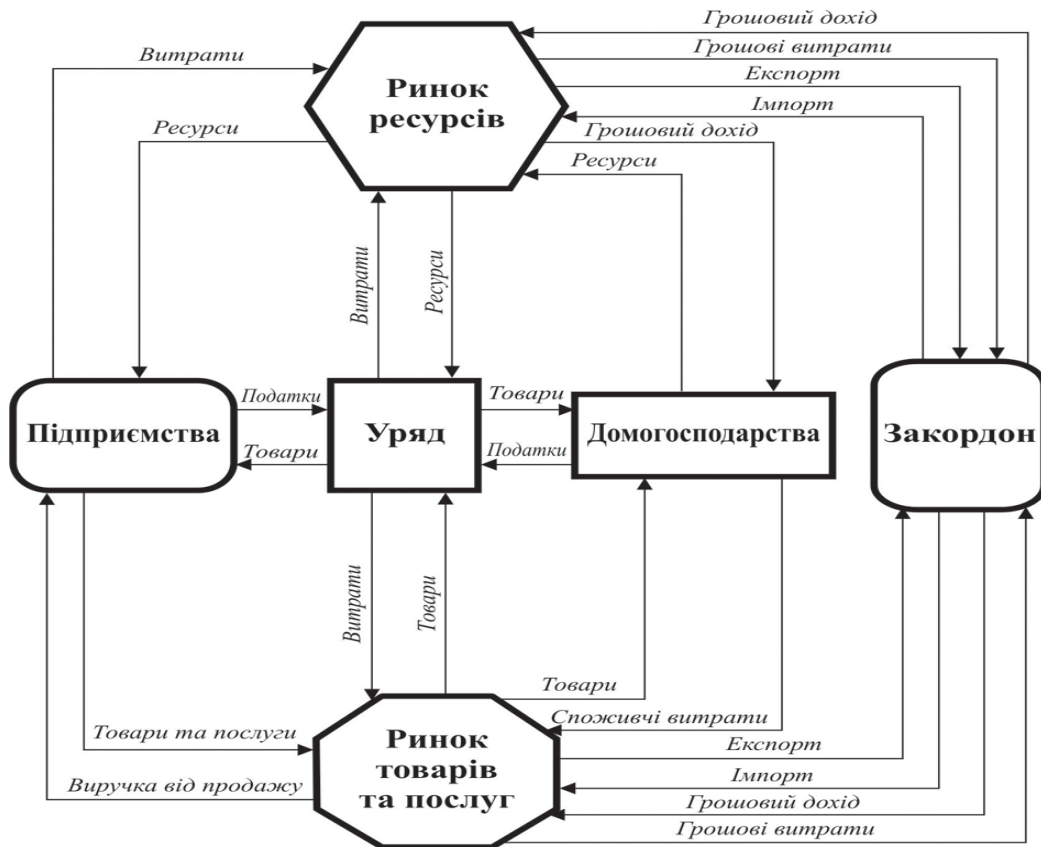

Рис. 1. Місце держави у колообігу товарів і доходів

В умовах розвинутої змішаної економіки, яка поєднує в собі методи ринкового саморегулювання і урядового втручання, держава в особі державних підприємств сама активно виступає в якості суб'єкта підприємницької діяльності, здійснює виробництво товарів і послуг та виступає як *суб'єкт державних закупівель*. Їх метою є забезпечення державного запасу стратегічно важливих товарів з метою впливу на ціни в кризових умовах, забезпечення населення та підприємницького сектору

необхідними товарами і сировиною. Також держава історично виступає збиральником податків.

2. Необхідність та цілі втручання держави в економіку

Головним завданням держави в економіці є розподіл регулюючих функцій між ринком і Урядом.

Завданнями держави в умовах *розвинутої* економіки є:

- забезпечення та підтримка високого рівня зайнятості населення;
- забезпечення стабільних темпів економічного зростання країни;
- перерозподіл доходів на користь найменш захищених верств населення;
- сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків;
- недопущення монополізації та сприяння розвитку конкуренції;
- забезпечення економічної безпеки держави.

Економічна безпека держави – це стан повноцінного ефективного функціонування національної економіки, її незалежність від зовнішніх джерел, спроможність уникнення саботажу та запобігання економічним диверсіям. Це спроможність національної економіки забезпечити свій вільний і незалежний розвиток, стабільність громадянського суспільства та його інститутів, достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій, а також здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз.

В умовах перехідної *економіки* завданнями держави є:

- зміна відносин власності шляхом роздержавлення та приватизації;
- підтримка малого підприємництва;
- структурна перебудова економіки з орієнтацією на останні досягнення НТП;
- розвиток ринкової інфраструктури (кредитно-банківської та фінансової систем, бірж, і таке інше);
- розв'язання проблем первинного накопичення капіталу та його перерозподілу;
- підвищення рівня життя і соціальної захищеності населення;
- створення правової і соціальної бази реформ, ринкового законодавства;
- максимальне обмеження діяльності посередників;
- унеможливлення появи та функціонування фінансових пірамід, компаній, що реально не існують та інших форм шахрайства;
- виховання ринкової психології та ринкового економічного мислення населення.

3. Основні напрями економічної політики

Економічна політика – це система ретельно спланованих, науково обгрунтованих заходів, спрямованих на зміну господарських процесів і явищ,

що мають місце в національній економіці та метою яких є досягнення конкретних цілей.

Завданнями економічної політики є не лише стабілізація суто економічних процесів, а й захист сфер, які не завжди є вигідними для приватного бізнесу: освіта, наука, медицина, захист навколишнього середовища, оборона, охорона громадського порядку, соціальні суспільні блага тощо.

До головних напрямів економічної політики належать:

1. **Грошово-кредитна політика** – система заходів, спрямованих на управління кількістю грошей в обігу.
2. **Фіскальна або фінансово-бюджетна політика** – система управління податками та бюджетними витратами.
3. **Митна політика** – регулювання обсягів експорту та імпорту.
4. **Валютна політика** – управління курсами валют та методологією їх встановлення.
5. **Інноваційна політика** – вона поєднує в собі науково-технічну та інвестиційну політики, тобто розробку нових технологій і товарів та їх впровадження у виробництво.
6. **Цінова політика** – методологія формування цін в окремих галузях та на певні товари.
7. **Політика доходів** – управління рівнем доходів населення.
8. **Регіональна політика** – напрями соціально-економічного розвитку окремих територій.
9. **Структурна політика** – це дії держави, спрямовані на структурні перетворення (зміни) в економіці, визначення її пріоритетних ланок та оптимального співвідношення між ними (промисловістю і сільським господарством, експортом та імпортом, виробництвом і споживанням, ринковим і неринковим секторами економіки тощо).
10. **Соціальна політика** – це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні.

4. Об'єкти, суб'єкти та методи державного регулювання економіки

Об'єкти ДРЕ – це сфери, галузі економіки, регіони, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, які не вирішуються автоматично або невідкладно, як того вимагають умови нормального функціонування економіки і підтримання соціальної стабільності. До них відносять економічний цикл, секторну, галузеву та регіональну структури господарства, зайнятість населення та умови праці, грошовий обіг, платіжний баланс, довкілля, економічний (інвестиційний) цикл, секторну, галузеву та регіональну структури господарства; умови нагромадження інвестиційного

капіталу, ціни та умови конкуренції, підготовку та перепідготовку кадрів, довкілля, зовнішньоекономічні зв'язки, тінізацію економіки.

Суб'єкти ДРЕ – це носії, виразники та виконавці господарських інтересів.

Носії інтересів – це соціальні групи, наймані робітники та власники підприємств, фермери та земельні власники, управлінці та акціонери, інвестори та ін.

Виразниками господарських інтересів у ринковій економіці є об'єднання, асоціації, профспілки, спілки підприємців і фермерів, політичні партії, громадські організації.

Виконавцями господарських інтересів держави є органи державної та місцевої влади, а також Національний банк.

Методи державного регулювання – це сукупність способів, прийомів та засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни. Розрізняють правові, адміністративні та економічні методи державного регулювання економіки.

Правове регулювання економіки здійснюється шляхом прийняття законів і законодавчих актів, Указів Президента, нормативних актів Уряду. Закони виконують функцію довготермінового правового регулювання, а укази, нормативні акти – короткотермінового, оперативного.

Адміністративне регулювання – це дії адміністрації держави або регіону, спрямовані на збалансованість інтересів суб'єктів господарювання за допомогою нормативних актів, вказівок, розпоряджень, заходів (засобів) заборони, дозволу або примусу. Адміністративне регулювання ринкової економіки виражає пряме управління з боку держави. За допомогою адміністративного регулювання доволі часто відбувається практичне впровадження результатів правового регулювання.

Економічне регулювання пов'язане зі створенням державою фінансових чи матеріальних стимулів, здатних впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання та обумовлювати їхню поведінку, або ж здійснювати прямий вплив на економічні процеси (цільове фінансування, державне замовлення).

Тема 7. ФІНАНСИ, ПОДАТКИ ТА БЮДЖЕТ

ЗМІСТ

1. Сутність та функції фінансів.
2. Економічний зміст податків.
3. Державний бюджет.
4. Бюджетний дефіцит та державний борг.

1. Сутність та функції фінансів

Фінанси – це система економічних відносин, пов'язана із формуванням та використанням фондів грошових ресурсів. Як правило, в

більшості випадків, в результаті фінансових відносин відбувається формування, розподіл і перерозподіл національного доходу країни.

Головними суб'єктами фінансових відносин є:

- *держава*, що є власником державних грошових ресурсів, яка їх розподіляє, стягує податки та інші платежі, формує державний та місцеві бюджети;

- *підприємства (фірми), установи, організації*, які отримують гроші від споживачів їхньої продукції або від держави, витрачаючи їх на оплату виробництва, податки тощо;

- *населення (домогосподарства)*, яке отримує гроші від держави або підприємств різної форми власності у вигляді заробітної плати, пенсій, стипендій, інших доходів та витрачає їх на особисті потреби та створюючи заощадження.

Крім зазначених суб'єктів, між якими можуть виникати фінансові відносини, додатково слід назвати відносини між окремим регіонами (областями) та зарубіжними країнами.

Фінансова система – це механізм створення та використання фондів грошових ресурсів разом із розгалуженою мережею фінансових установ. До неї входять три підсистеми: **державні фінанси, фінанси підприємств і фінанси населення**. До складових фінансової системи відносять: бюджети різних рівнів, фонди соціального страхування, грошові фонди підприємств, особисті фонди споживання тощо.

Існує 2 базових функції фінансів:

- **розподільча**, що пов'язана з розподілом і перерозподілом суспільного продукту й національного доходу для задоволення різних потреб народного господарства;

- **контролююча**, полягає в тому, що за допомогою фінансів контролює розподіл і раціональне використання матеріальних і фінансових ресурсів.

2. Економічний зміст податків

Податки – це обов'язкові платежі фізичних та юридичних осіб до бюджету, що здійснюються на умовах та в порядку визначеному законодавчими актами держави. За своїм економічним змістом, податки виражають фінансові відносини між державою і учасниками господарського життя з метою створення централізованого фонду грошових коштів, необхідного для виконання державою своїх функцій. Податки виконують низку функцій:

- **фіскальну** (виконання державного бюджету);
- **регулюючу** (перерозподіл доходів на користь найменш забезпечених);
- **стимулюючу** (розвиток підприємництва, збільшення обсягів споживання, обмеження споживання шкідливих товарів).

Класифікація податків *в залежності від розміру*:

- **стійкі, пропорційні** (тверді) податки, розмір яких не змінюється, ставка оподаткування яких відповідає розміру доходів;
- **прогресивні**, ставка оподаткування яких збільшується в залежності від рівня доходів;
- **регресивні**, ставка оподаткування яких може зменшуватись у разі зростання розміру доходів.

За формою оподаткування податки поділяють на **прямі** та **непрямі** (ті що не мають безпосереднього відношення до людини). За об'єктом оподаткування вони поділяються на:

- податки на доходи;
- податки на споживання;
- податки на майно.

За місцем надходження розрізняють **загальнодержавні** та **місцеві** податки.

В Україні найбільше значення мають наступні види податків: прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств, ПДВ, акцизний податок тощо.

Крім зазначених податків та зборів до податкової системи належать мито, податкові штрафи, внески за отримання ліцензій та патентів та багато іншого.

Для ефективної роботи, діяльність податкової системи повинна відповідати наступним принципам:

- 1) оподаткування не повинно бути надмірним;
- 2) слід уникати подвійного та багаторазового оподаткування доходу;
- 3) механізм сплати податків повинен бути простим, зрозумілим і зручним для платника;
- 4) податкова система має бути гнучкою, мати змогу легко адаптуватись до змін;
- 5) податкова система обов'язково відповідати критеріям справедливості.

Крива представника *теорії економіки пропозиції Артура Лаффера* демонструє взаємозалежність між розміром ставки податку та обсягом податкових надходжень. Так, збільшення податкових ставок буде призводити до збільшення обсягу податкових надходжень, але лише до певного рівня, який не буде пригнічувати підприємницький стимул (на графіку точка K2). Збільшення ставки оподаткування вище цього рівня сприятиме ухилянню від сплати податків, тінізації економічних відносин, та, відповідно, скороченню податкових надходжень.

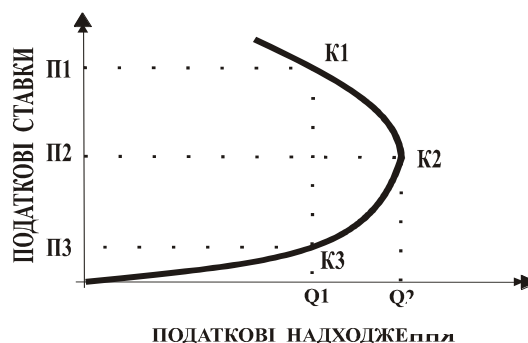

Рис. 6. Крива Лаффера

3. Державний бюджет

Державний бюджет – це найбільший централізований грошовий фонд країни, що знаходиться в розпорядженні уряду, і являє собою кошторис грошових доходів і витрат держави на певний період (як правило рік).

До бюджетної системи входять державний бюджет, бюджети територіально-адміністративних одиниць (областей, районів, міст, селищ), податкова система та правова база бюджетної діяльності. Державні і місцеві бюджети створюють фінансову основу для поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів.

Прибуткова частина бюджетів формується за рахунок податків і зборів. Перерозподілу між центральним і місцевими бюджетами підлягають ПДВ та акцизний збір.

Консолідований (зведений) державний бюджет – це бюджет центрального уряду та бюджети місцевих органів влади.

Видаткова частина бюджету спрямовується на фінансування:

- виробничого і невиробничого будівництва;
- науково-дослідницьких робіт, заходів у галузях освіти, культури, охорони здоров'я та соціального забезпечення;
- утримання органів державної влади й державного управління, силових структур, судів тощо;
- загальнонаціональних програм соціального, економічного та екологічного розвитку країни та багато іншого.

Видатки бюджетів усіх рівнів поділяють на поточні і видатки розвитку.

Поточні видатки – це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій, які діють на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів соціального захисту населення.

Видатки розвитку – це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови галузей економіки; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

Пріоритетним завданням реформування бюджетної системи України є перерозподіл повноважень на користь регіональних бюджетів з метою посилення економічної влади та самоврядування регіонів.

4. Бюджетний дефіцит та державний борг

Недостатність коштів для реалізації планів закладених у видатковій частині бюджету, перевищення витрат бюджету над його доходами називається **бюджетним дефіцитом**. Відсутність грошей для повноцінного функціонування державного сектору економіки та соціальної сфери викликає необхідність додаткового залучення фінансових ресурсів. Для розв'язання цієї проблеми можливі наступні способи:

- здійснення додаткової емісії грошей (*є неефективним через підвищення загального рівня цін*);
- залучення коштів з державних антикризових резервів;
- отримання кредитів від комерційних банків, що розташовані на території країни (*недолік – висока відсоткова ставка*);
- отримання кредитів від населення шляхом емісії та продажу державних облігацій;
- приватизація державного майна (*застосовується лише в Україні*);
- отримання кредитів шляхом продажу облігацій державної позики за кордоном.

Державний борг – це заборгованість по облігаціям державної позики, або пов'язана з іншими заходами щодо ліквідації бюджетного дефіциту. В залежності від розташування суб'єктів отримання додаткових грошей, розрізняють **внутрішній** та **зовнішній** державні борги, додаток яких є загальною сумою державного боргу.

Стабільність або зростання бюджетного дефіциту, та як його наслідку – державного боргу вимагає приділення більшої уваги до механізму планування державного бюджету, контролю за державними видатками та пошуку нових джерел та перегляду розміру бюджетних надходжень.

Тема 8. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

ЗМІСТ

1. Національна економіка та макроекономічний рівень господарювання.
2. Валовий внутрішній продукт (ВВП).
3. Інші показники системи національних рахунків (СНР).
4. Роль цін у вимірюванні макроекономічних показників.
5. ВВП та суспільний добробут.

1. Національна економіка та макроекономічний рівень господарювання

Національна економіка – це система економічних інститутів та відносин, що функціонують в межах однієї країни та є виразниками її

національних і економічних інтересів. Одним із пріоритетних напрямків економічної діяльності суб'єктів економічної діяльності є забезпечення **економічної безпеки держави**, тобто рівня розвитку економічної системи, яка не залежить від економічної діяльності інших країн.

Велике значення для досягнення зазначених результатів відіграють показники **макроекономічної структури держави**, тобто співвідношення між окремими секторами й галузями економіки.

В залежності від змісту економічних явищ виділяють *відтворювальні, галузеві та територіальні* співвідношення.

Структура національного виробництва складається з 4-х елементів:

- 1 – виробництво споживчих товарів;
- 2 – виробництво інвестиційних товарів;
- 3 – сфера послуг;
- 4 – відтворювально-промисловий капітал.

Головним завданням структурної політики держави є розбудова нової структури національної економіки, яка базувалась би на інноваційному виробництві основою якого є НТП.

Макроекономічний рівень господарювання використовує сукупні (агреговані) показники, що об'єднують низки показників схожого типу, наприклад сукупний попит або сукупна пропозиція.

2. Валовий внутрішній продукт (ВВП)

ВВП є головним макроекономічним показником, його визначають як сукупну ринкову вартість всього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг вироблених всередині країни за рік.

При розрахунку ВВП враховується тільки ринкова вартість *кінцевої* продукції і не включається вартість *проміжної* продукції. Під кінцевим продуктом розуміють товари і послуги, які купують для споживання а не для подальшої переробки. До вартості кінцевих продуктів уже входить вартість проміжних продуктів (*так, наприклад, при врахуванні ціни хліба, окремо не враховується вартість борошна*). Тому додаткове врахування проміжних продуктів означало б як мінімум подвійний рахунок і завищену оцінку ВВП.

ВВП може обчислюватись:

- 1) **через грошові витрати** на купівлю виготовлених товарів;
- 2) **через грошові доходи**, отримані від виробництва цих товарів;
- 3) **за виробничим методом**.

Показники отримані при розрахунку кожним методом повинні співпадати.

ВВП через витрати обчислюється додаванням наступних показників:

- *особисті споживчі витрати домашніх господарств*;
- *валові приватні внутрішні інвестиції*;
- *державні закупівлі товарів та послуг*;
- *чистий експорт* (експорт-імпорт).

$$\text{ВВП} = \text{С} + \text{Ів} + \text{ДЗ} + \text{ЧЕ}$$

ВВП за доходами оцінюється як сума наступних показників:

- **амортизація** (витрати на відновлення основного капіталу);
- **відсотки** (річний дохід від грошового капіталу);
- **заробітна плата робітників** та доплати до неї;
- **прибутки фірм включаючи дивіденди** (доходи від акцій);
- **рента** (річний дохід від землі);
- **непрямі податки на бізнес** (з продажу, на майно, акцизи тощо).

3. Інші показники СНР

Крім ВВП існує ще низка показників, що характеризують стан національного виробництва.

Валовий національний продукт (ВНП) відображає сукупну ринкову вартість усього виробництва товарів і послуг суб'єктів країни за рік. Він враховує закордонне виробництво суб'єктів даної країни і не враховує доходи отримані нерезидентами в цій країні.

Крім ВНП та ВВП до системи національних рахунків входять низка інших стратегічних показників, які можуть бути розраховані на базі ВВП.

ЧВП = ВВП – амортизаційні відрахування

НД = ЧВП – непрямі податки на бізнес

Особистий дохід (ОД) – дорівнює національному доходу за виключенням внесків на соціальне страхування, податків на прибуток корпорацій (АТ), та з додаванням трансфертних платежів (соціальної допомоги та виплат населенню). Тобто це є фактично отриманий населенням дохід з урахуванням податків.

Дохід кінцевого користування – дохід після сплати індивідуальних податків. Розраховується як ОД за мінусом особистого прибуткового податку, податків на особисте майно і на спадщину.

4. Роль цін в обчисленні макроекономічних показників

Показники СНР доречно та зручно вимірювати в грошових показниках, але ціни мають властивість змінюватись протягом кожного періоду часу. Тому для співставлення показників різних років, необхідно враховувати ціновий чинник. При макроекономічному аналізі розраховують два види ВВП – *номінальний і реальний*.

Номінальний ВВП відображає обсяг виробництва у ринкових цінах, що склалися на момент створення цього обсягу продукції. **Реальний ВВП** відображає вартість загального обсягу виробництва в різні роки в постійних цінах одного визначеного року, який називається базовим. В цьому випадку використовують **індекс цін**, який розраховується як співвідношення між

сукупною поточною ціною певного набору товарів і послуг (споживчого кошику) певного року до такого ж показника в цінах базового року.

$$I_{ц} = \frac{\text{Споживчий кошик в цінах поточного року}}{\text{Споживчий кошик в цінах базового року}} \cdot 100\%$$

Індекс цін може розраховуватись як у відсотках так і в частках. Якщо він більше 100% або 1 – має місце **інфляція**, якщо менше – **дефляція**.

Отже, реальний ВВП – це номінальний ВВП з урахуванням інфляції.

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін (в частках)}}$$

За цією методикою можна розрахувати будь-які реальні показники СНР.

5. ВВП та суспільний добробут

ВВП виражає лише кількісні показники обсягу національного виробництва і не завжди може слугувати показником якості життя населення через низку причин.

1. ВВП не враховує всі економічні позаринкові операції, такі як власне господарство (городи та сади).
2. ВВП не враховує вільний час населення – а саме він є одним з визначальних показників добробуту.
3. Він не враховує якісні зміни товарів і послуг.
4. Не бере до уваги структуру виробництва, та його розподіл між різними групами населення.

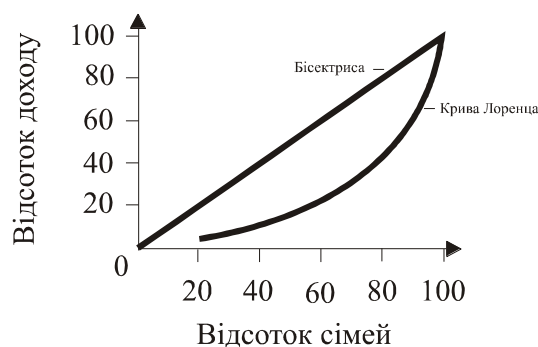

Рис. 1. Крива Лоренця

5. ВВП не цікавить забруднення навколишнього середовища.

6. Не враховує зміни чисельності населення країни та їх співвідношення з ВВП.

7. Не враховує діяльність в секторі тіньової економіки.

Виділяють два види **негативного підприємництва**: **насилницька діяльність**, пов'язана із силовими методами отримання благ, або **злочинність**; та **тіньова економіка**, що поділяється на **неофіційну** (тобто ту, що уникає державного податкового та статистичного обліку) і **фіктивну** економіку, що пов'язана з ошукуванням партнерів та клієнтів, тобто **шахрайство**.

Тема 9. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

ЗМІСТ

1. Сутність і типи економічного зростання.
2. Циклічний характер економічного розвитку.
3. Безробіття та його форми.
4. Сутність інфляції, її вимірювання та наслідки.
5. Крива Філліпса та стагфляція.

1. Сутність і типи економічного зростання

Економічне зростання – це збільшення реального ВВП на душу населення, тобто зростання обсягів національного виробництва. Розрізняють два типи економічного зростання:

- **екстенсивний**, за рахунок кількісного нарощування виробничих ресурсів за умови їх якісної незмінності;
- **інтенсивний**, пов'язаний з якісним удосконаленням факторів виробництва та підвищенням виробничої продуктивності. Інтенсивне економічне зростання завжди пом'якшує суперечність між необмеженими і постійно зростаючими потребами та мізерними ресурсами.

Крім зазначеного, економічне зростання може викликатись підвищенням рівня сукупного попиту на товари та послуги внаслідок як збільшення кількості покупців так і їх платоспроможності.

Існує низка факторів, які гальмують економічне зростання країни, до них належать:

- неефективне використання чинників виробництва;
- криза фінансово-кредитної системи та інфляція;
- циклічність економічного розвитку та неповна зайнятість;
- недосконалість законодавчої бази;
- зміни в структурі сукупного попиту та ін.

Ці чинники можуть викликати довгострокову депресію (занепад) економіки або її стагнацію. Слід відокремлювати поняття **економічного розвитку (ЕР)**, що відрізняється від економічного зростання. ЕР – це не тільки збільшення обсягів існуючого виробництва а й розробка та впровадження принципово нових товарів на основі нових технологій.

2. Циклічний характер економічного розвитку

Багаторічні спостереження засвідчують, що ринкова економіка розвивається циклічно: економічне зростання змінює спад виробництва, а процвітання – криза й депресія. Ці коливання відбуваються зі сталою послідовністю і у чітко визначених межах. Це дає можливість розглядати циклічність як загальну закономірність економічного розвитку.

Економічний цикл – це рух виробництва від закінчення попередньої кризи до початку наступної. Кожен цикл складається з п'яти фаз: *криза, пожвавлення, піднесення, бум, падіння*.

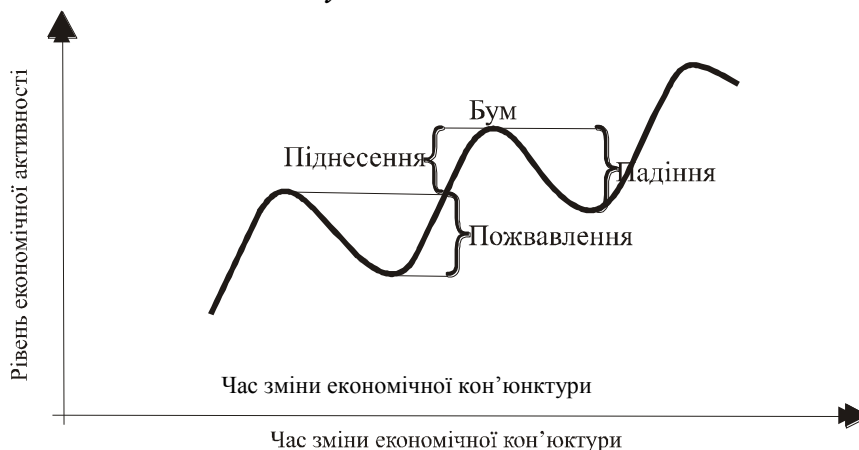

Рис. 1. Економічний цикл

Розрізняють три групи циклів:

- **короткі** (малі), тривалість 3-4 роки, пов'язані з відновленням рівноваги на споживчому ринку, їх основою є грошові відносини;
- **середні** (промислові) цикли, тривають 7-11 років, вони пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва, матеріальна основа – необхідність оновлення основного капіталу;
- **довгі хвилі**, термін 40-60 років, пов'язані зі змінами в технологічному прогресі, основа – зміна поколінь машин.

На стадії піднесення цикл супроводжується швидко зростаючими темпами інфляції, на стадії падіння – зростанням безробіття.

3. Безробіття та його форми

Безробіття – це неспроможність економічної системи повністю використовувати наявний ресурс „робоча сила”. Історично сформувалось три форми безробіття:

фрикційне – пов'язане з добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи в умовах наявності незайнятих робочих місць, які відповідають фаху безробітних. Воно може відбуватись внаслідок зміни місця проживання або пошуку кращого місця роботи;

структурне – пов’язане з вивільненням робочої сили під впливом структурних зрушень в економіці, які змінюють попит на певні професії, виникає внаслідок змін споживчого попиту на певні види продукції;

циклічне - пов’язане із загальним занепадом виробництва (фазою падіння економічного циклу) та скороченням його обсягів.

Фрикційне та структурне безробіття існують завжди, тому їх додаток називають **природним рівнем безробіття**.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Кількість зареєстрованих безробітних}}{\text{Сукупна робоча сила}} \times 100\%$$

Закон Артура Оукена: *перевищення фактичного рівня безробіття над природним на 1% призводить до зменшення ВВП на 2.5%.*

4. Сутність інфляції, її вимірювання та наслідки

Одним із найбільших економічних негараздів (разом із безробіттям) є інфляція. **Інфляція** – це знецінення грошей, виражене у вигляді підвищення загального рівня цін. Підвищення цін на окремі товари не є інфляцією, нею вважається підвищення цін на усі товари.

За причинами виникнення розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат (пропозиції). **Інфляція попиту** характеризує стан економіки, коли купівельна спроможність покупців перевищує кількість доступних товарів, тобто має місце переважання попиту над пропозицією („гроші полюють на товари”). В більшості випадків, причиною її виникнення є надмірна грошова емісія.

Інфляція витрат має місце у випадку подорожчання витрат на виробництво, коли економіка наближається до межі виробничих можливостей. Найчастіше джерелами інфляції витрат є необґрунтоване підвищення номінальної заробітної плати та цін на енергоносії.

За формами виразу інфляція буває відкритою та прихованою. **Прихована інфляція** – це явище, властиве, більшою мірою, командній системі економіки, коли незважаючи на підвищення вартості виготовлення продукції, ціни стримуються державними методами.

В залежності від темпів зростання розрізняють:

- **повзучу** інфляцію, 5-8% на рік, яка є прогнозованою та певною мірою позитивною;
- **галопуючу**, 20-80% на рік, яка є негативним явищем;
- **гіперінфляція**, більше 100% на рік, викликає загальну руйнацію економіки.

Для вимірювання інфляції використовують 2 показники: *рівень (індекс) цін (Іц)* та темп інфляції.

$$I_{ц} = \frac{\text{Споживчий кошик в цінах поточного року}}{\text{Споживчий кошик в цінах базового року}} \cdot 100\%$$

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{І.ц. поточного року} - \text{І.ц. базового року}}{\text{І.ц. базового року}}$$

Інфляція та безробіття завжди мають місце в будь-якій економіці. Найнегативніше інфляція відбивається на особах, що отримують фіксовані доходи (реальні доходи при цьому зменшуються), власниках заощаджень (зменшуються суми грошових накопичень). Інфляція перерозподіляє кредитні суми між дебіторами та кредиторами на користь позичальників.

Інфляція є негативним явищем лише в тому випадку, якщо темпи зростання цін перевищують темпи зростання доходів населення. Помірна інфляція породжує у підприємців оптимізм щодо їх майбутніх прибутків, стимулюючи, таким чином, підприємницьку активність.

5. Крива Філіпса та стагфляція

Інфляція пов'язана з безробіттям, це доводить **крива Філіпса**, вона вказує на зворотну залежність між цими явищами: **з підвищенням рівня безробіття, зменшується рівень інфляції**. Значення кривої Філіпса полягає в тому, що вона дає орієнтири вибору економічної політики держави: або боротьба з інфляцією, або з безробіттям.

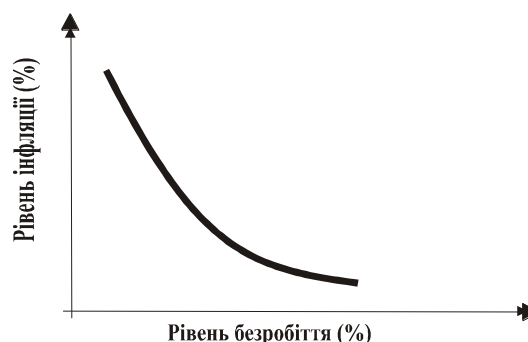

Рис. 2. Крива Філіпса

Найбільш негативним явищем в економіці є **стагфляція** – швидке знецінення грошей, що супроводжується падінням обсягів виробництва і зростанням рівня безробіття. Вона заперечує криву Філіпса і виникає в економіці дуже рідко.

Тема 10. СПОЖИВАННЯ, ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЇ ЗМІСТ

1. Споживання та поведінка споживача.
2. Заощадження та його зв'язок із споживанням.
3. Інвестиції та фінансові ринки.

1. Споживання та поведінка споживача

Споживання – це сума грошей, яка витрачається населенням на придбання матеріальних благ і послуг. Базою для цього є дохід після сплати податків, який, крім споживання, використовується для заощаджень.

$$Д = С + З$$

Загальна закономірність споживання Енгеля засвідчує, що разом зі зростанням доходів зростає загальний рівень витрат і споживання.

Перший закон Енгеля доводить, що зі зростанням доходів зростає споживання як продовольчих, так і непродовольчих товарів, проте темп зростання споживання перших є меншим за темп зростання споживання непродовольчих товарів. Висновок: *в процесі зростання доходу, частка витрат на продукти харчування в структурі загальних витрат відносно зменшується.*

Другий закон Енгеля визначає, що витрати на предмети розкошу чи заощадження люди роблять лише при високому рівні доходів, що перевищує рівень, необхідний для задоволення основних потреб. Нормальним (необхідним) вважається рівень життя, при якому раціональні кошти фізичного споживання не перевищують 80% доходу, а решту становить так званий **вільний дохід**.

Розрізняють два ключові показники, що характеризують споживання:

- **середня схильність до споживання (ССС)**, або частина доходу, що використовується на споживання;

$$ССС = \frac{С}{Д} \times 100\%$$

- **гранична схильність до споживання (ГСС)**, або зміна споживання в залежності від зміни доходу.

$$ГСС = \frac{\text{зміна } С}{\text{зміна } Д} \times 100\%$$

Кожний споживач намагається використати свій грошовий дохід таким чином, щоб отримати максимальне задоволення, враховуючи те, що кожен товар для нього має різну корисність.

Корисність – це спроможність товару задовольняти потреби. Корисність кожного товару для різних людей в різні періоди часу та в різних обставинах є різною.

Закон спадної граничної корисності свідчить про те, що корисність кожної наступної одиниці товару, що споживається зменшується.

2. Заощадження та його зв'язок із споживанням

Заощадження – це частка доходу після сплати податків, що не споживається. Інакше кажучи, це частина доходу яку споживач приносить в жертву заради майбутнього задоволення. Як і споживання, заощадження характеризується двома основними показниками:

- **середня схильність до заощадження (ССЗ)**, або частина доходу, що викоритовується на заощадження;

$$ССЗ = \frac{З}{Д} \times 100\%$$

- **гранична схильність до заощадження (ГСЗ)**, або зміна заощадження в залежності від зміни доходу.

$$ГСЗ = \frac{\text{зміна } З}{\text{зміна } Д} \times 100\%$$

Сума ССС та ССЗ повинна дорівнювати розміру доходу або 100%. Сума ГСС та ГСЗ завжди дорівнює 1 або 100 %.

В міру зростання доходів, відбувається зростання як споживання, так і заощаджень, але при цьому ГСЗ має схильність до зростання, а ГСС – до зменшення.

Заощаджувати активи можна у вигляді грошей, цінних паперів, творів мистецтва, коштовностей тощо. Але слід пам'ятати, що кожен з цих активів має різну прибутковість, по-різному знецінюється та має різну *ліквідність*. Тому при обранні способу, слід враховувати орієнтовний термін на який здійснюється заощадження та мету зберігання активів.

3. Інвестиції та фінансові ринки

Інвестиції (капіталовкладення) – це витрати підприємств на розвиток та розширення виробництва, придбання устаткування, капітальне будівництво, досягнення соціального ефекту. Інвестиції формують виробничий капітал, сприяють нагромадженню фондів підприємств та створюють основу для економічного зростання в майбутньому.

Слід розрізняти валові та чисті інвестиції. **Валові** інвестиції відображають виробництво усіх інвестиційних товарів, призначених як для заміщення відпрацьованого обладнання (амортизація), так і для

нагромадження капіталу. **Чисті** інвестиції відбивають тільки приріст виробничого капіталу.

$$BI = CI + A$$

$$CI = BI - A$$

$$A = BI - CI$$

В залежності від співвідношення валових інвестицій та амортизації можна зробити висновки щодо рівня розвитку економіки:

- 1) $BI > A$, тобто мають місце чисті інвестиції, економіка зростає;
- 2) $BI = A$, економіка знаходиться у фазі застою, відбувається лише відновлення відпрацьованого обладнання;
- 3) $BI < A$, економіка знаходиться на стадії спаду, виробництво зменшується.

Також розрізняють **прямі** (безпосередні) та **непрямі** (за допомогою посередників фінансового ринку), **коротко- та довгострокові**, **внутрішні та зовнішні інвестиції** (в залежності від розташування суб'єкта).

До основних видів інвестиційної діяльності, які є об'єктом державного регулювання відносять: **реальні інвестиції** (капіталовкладення у виробництво), **фінансові інвестиції** (вкладання у цінні папери), **інтелектуальні інвестиції** (патенти, ліцензії, ноу-хау, в розвиток людини).

Існує зворотний зв'язок між попитом на інвестиції та розміром ставки відсотка. Чим більше ставка відсотка – тим меншим є сенс капіталовкладень.

Прийнято вважати, що заощадження домогосподарств є негативним явищем, що вилучає гроші із загальної системи обігу товарів і доходів. Ідеальним для економічної системи явищем є повне використання доходів домогосподарств та підприємств на споживання, однак воно обмежує можливості домогосподарств у майбутньому.

Одним з показників економічної рівноваги (разом із рівновагою між попитом і пропозицією) є рівновага між обсягом заощаджень та інвестицій. Посередником, що перетворює заощадження на інвестиції є **фінансовий ринок**. Це система спеціалізованих кредитно-фінансових установ, яка трансформує вільну грошову масу у виробничий капітал, стимулюючи виробництво та підвищуючи доходи населення. До суб'єктів фінансового ринку відносять банки, інвестиційні компанії, кредитні спілки та інші спеціалізовані небанківські кредитні установи.

Зберігати гроші в банку вигідніше ніж тримати їх вдома, банк захищає їх від знецінення шляхом виплати відсотків, та, якщо це потрібно, шляхом **індексації**. Для своєчасного повернення внеску з відсотками банк повинен інвестувати гроші вкладника у прибуткову справу.

Особливого значення сьогодні набувають **інвестиції в людський капітал** – під ними прийнято розуміти будь-який захід, що спрямований на підвищення продуктивності праці робітників через освіту, поліпшення

здоров'я, підвищення мобільності робочої сили, підвищення кваліфікації та набуття додаткових здібностей.

Тема 11. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ПРИБУТОК ТА ЗАРОБІТНА ПЛАТА ***ЗМІСТ***

1. Підприємництво, його види.
2. Принципи підприємницької діяльності.
3. Витрати виробництва.
4. Прибуток, його види.
5. Форми й системи заробітної плати.
6. Загальна характеристика ринкових моделей.

1. Підприємництво, його види

Підприємництво являє собою самостійну ініціативу і є законною, систематичною, новаторською, ризикованою діяльністю з виробництва продукції, виконання робіт, торгівлі з метою отримання прибутку та задоволення суспільних потреб.

Властива підприємництву **функція нововведення** – стосується діяльності з пошуку і створення нових можливостей, творча руйнація стереотипів, що характеризується певними принципами і методами, дає підстави для здійснення підприємницької діяльності в різних організаційних структурах, в тому числі й державних.

Інноваційне підприємництво суттєво відрізняється від підприємництва **класичного**, яке полягає в оцінці наявних ресурсів та прагненні максимізувати віддачу від них (отримати максимально можливий розмір прибутку).

В залежності від характеру та спрямування діяльності розрізняють такі види підприємництва: інноваційне, ринкове підприємництво або арбітражування, та франчайзинг.

Інноваційне підприємництво – це підприємницька діяльність, що здійснюється на основі комерційного використання нововведень та є одним із джерел науково-технічного прогресу. Розвитку інноваційного підприємництва значною мірою сприяють розгалуженість та рівень розвитку інноваційних банків і фондів, які є базою первинного кредитування вищезазначених підприємств.

Ринкове підприємництво (арбітражування) – це підприємницька діяльність, що спрямована на отримання прибутку за рахунок різниці між ціною закупівлі і продажу товарів та послуг. Арбітражування найбільш поширене, насамперед, у торгівлі та на фінансових ринках.

Франчайзинг – це підприємницька діяльність, яка здійснюється на основі ліцензії відомої фірми. При цьому підприємство, що працює за напрямом франчайзингу, отримує право на продаж товарів та ведення виробництва з використанням торговельної марки даної фірми.

Підприємницькі структури розподіляють за такими ознаками:

економічним призначенням – виробництво засобів виробництва, предметів споживання, ідей та послуг, духовно-культурне виробництво;
масштабами виробництва – індивідуальні, серійні, масові;
рівнем спеціалізації – спеціалізовані, універсальні, змішані;
кількістю персоналу – малі, середні, великі;
галузями виробництва – промислові, будівельні тощо;
сферами виробництва – виробничі й невиробничі;
новими формами господарювання – фірми, контори, бюро, групи, агентства, біржі, фонди тощо.

2. Принципи підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність ґрунтується на таких основних принципах:

1. Економічна свобода, що передбачає вільний вибір діяльності, залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян, самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виготовленої продукції.

2. Економічна зацікавленість. Головною рушійною силою підприємницької діяльності є **інтерес**. Підприємець працює заради збільшення власних доходів і його активність тим вища, чим більшим є обсяг очікуваної вигоди.

3. Економічна відповідальність. Даний принцип передбачає те, що суб'єкти підприємництва в разі невдачі відшкодовують всі збитки особам, з якими вони мають ділові стосунки, і несуть майнову та іншу визначену законом відповідальність.

4. Принцип еквівалентності обміну. Підприємництво може розвиватись лише в умовах еквівалентності обміну. Тобто, коли результат виробництва та прибутки, які він приносить, виправдовують витрати на його продукування.

5. Принцип порівняльних переваг, що полягає в можливості альтернативного використання ресурсів для отримання різних розмірів прибутку. Мета підприємця – визначити таку комбінацію доступних ресурсів, яка принесе йому найбільший прибуток.

6. Ризикованість. Підприємницький ризик – це можливість втрати ресурсів чи неотримання доходів, що не можуть бути покриті за рахунок наявних на певний момент коштів. В той же час ризик може бути для підприємця джерелом прибутку.

7. Конкуренція. В сучасному розумінні конкуренцію трактують як суперництво, боротьбу за досягнення результатів. Конкуренція виступає як особливий тип взаємовідносин між ринковими агентами, що характеризується постійним пришвидшенням процесу оновлення в усіх сферах відтворювального процесу, прагненням першим досягти успіху.

8. Ринковість. Ринок являє собою сукупність відносин між господарськими одиницями та споживачами, що виступають як продавці й покупці. Їх мета – взаємодія попиту і пропозиції на конкретні групи товарів.

9. Принцип застосування інжинірингу. **Інжиніринг** – це надання інженерно-консультаційних послуг щодо створення виробничих підприємств, об'єктів економічної інфраструктури та товаропросування, експлуатації устаткування і реалізації готової продукції, що надаються на комерційній основі.

10. Принцип переважання малого підприємництва, який гарантує розвиток та збереження ефективної конкуренції. Юридично, до малих належать підприємства з чисельністю працівників від 15 до 200 осіб, в залежності від галузі та виду діяльності. Притаманною рисою малого підприємництва є швидка обіговість коштів, а на цій основі – можливість його швидкого технічного переозброєння.

3. Витрати виробництва

Економічні витрати підприємства – це платежі, які здійснює фірма в процесі придбання та використання ресурсів для виробництва та реалізації своєї продукції.

Витрати фірми можуть бути **явними (зовнішніми)** або **неявними (внутрішніми)**, в залежності від використання ресурсів, що належать різним власникам.

Існує наступна класифікація витрат виробництва:

Постійні витрати (ПВ) – розмір яких не залежить від обсягів виробництва продукції. Вони потребують оплати навіть тоді, коли фірма не працює. Наприклад: заробітна плата керівництва, комунальні платежі.

Змінні витрати (ЗВ) – це витрати, які змінюються в залежності від обсягу виробництва. Наприклад: витрати на сировину, матеріали, паливо, транспортування, заробітну плату тощо.

В *довгостроковому* періоді всі витрати виробництва є змінними. Тому короткостроковий період – це термін, протягом якого можна змінити лише деякі групи витрат та виробничих ресурсів. Для кожного підприємства довгостроковий період є різним. Тому коротко-, та довгострокові періоди – категорії не часові, а економічні.

Сукупні (валові) витрати – це сума постійних і змінних витрат при кожному з обсягів виробництва.

$$ВВ (СВ) = ПВ + ЗВ$$

Середні постійні витрати (СПВ) розраховують як співвідношення постійних витрат та обсягу виробленої продукції.

$$СПВ = \frac{ПВ}{Обсяг\ вир-ва}$$

Середні змінні витрати (СЗВ) обчислюються як відношення загальних витрат до обсягу виробленої продукції

$$СЗВ = \frac{ЗВ}{\text{Обсяг вир-ва}}$$

Середні валові (сукупні) витрати – це співвідношення валових витрат до обсягу виготовленої продукції.

$$СВВ = \frac{ВВ}{\text{Обсяг вир-ва}} = \frac{ПВ+ЗВ}{\text{Обсяг вир-ва}} = \frac{ПВ}{ОВ} + \frac{ЗВ}{ОВ}$$

Граничні витрати – це додаткові витрати пов'язані з випуском ще однієї одиниці продукції.

$$ГВ = \frac{\text{Зміна ВВ}}{\text{Зміна Обсягу вир-ва}}$$

Таблиця 1. Приклад розрахунку витрат виробництва

ОВ	ПВ	ЗВ	ВВ	СПВ	СЗВ	СВВ	ГВ
0	60	0	60	-	-	-	-
1	60	40	100	60	40	100	40
2	60	75	135	30	37.5	67.5	35
3	60	105	165	20	35	55	30

4. Прибуток, його види

Прибуток є головною метою діяльності підприємства, який відображає співвідношення між загальною виручкою (доходом, виторгом) та витратами виробництва.

$$П_{\text{заг.}} = Д - В$$

Розрізняють три види прибутку:

Нормальний прибуток – це мінімальна плата яку отримує носій підприємницьких здібностей (підприємець). Як правило, підприємницький дохід прийнято вважати елементом витрат. Якщо цей розмір не забезпечено, підприємець переорієнтовує свої зусилля на отримання заробітної плати.

Економічний прибуток – це різниця між ринковою ціною реалізованої продукції та усіма витратами на виробництво продукції (явними та неявними), враховуючи нормальний прибуток.

$$\Pi_{\text{екон.}} = Д - ВВ$$

При розрахунку бухгалтерського прибутку співвідносяться лише загальний виторг фірми з обсягом явних (зовнішніх) витрат.

$$\Pi_{\text{бухг.}} = Д - ЯВ$$

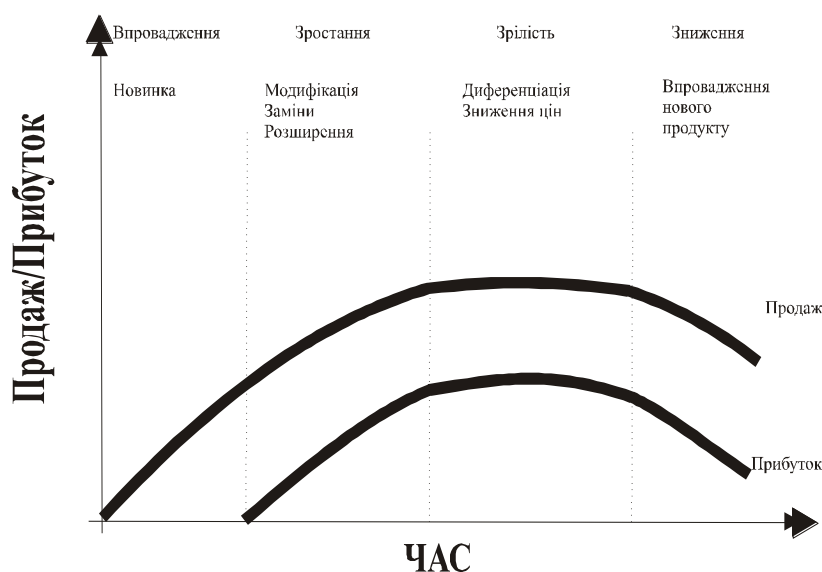

Рис. 1. Життєвий цикл товару

Як показують прикладні маркетингові дослідження, найвищі темпи зростання прибутку відбуваються в період зростання товару, а найбільші обсяги прибутку отримуються в період зрілості. Процес впровадження характеризується безприбутковістю, а фаза зниження – суттєвими спадами прибутковості.

5. Форми й системи заробітної плати

Заробітна плата – це ціна використання робочої сили або економічного ресурсу „праця”. Розрізняють номінальну та реальну з/п.

Номінальна – це сума грошей, яку отримує робітник за свою роботу.

Реальна з/п визначається обсягом товарів і послуг, які можна придбати за номінальну з/п за існуючого рівня цін.

$$\text{Реальна з/п} = \frac{\text{Номінальна з/п}}{\text{Індекс цін}}$$

В усьому світі застосовують 2 основні форми з/п: погодинну і відрядну.

Погодинна з/п – це плата за кількість праці розрахованої у годинах, вона виплачується шляхом множення кількості відпрацьованих годин на погодинну ставку з/п, яка визначається попитом і пропозицією на ринку праці.

Відрядна (поштучна) з/п залежить від кількості виробленого продукту. Розраховується як добуток обсягу виконаної роботи та ціною за виробництво одиниці продукції. Відрядна система вважається більш прогресивною, оскільки вона заохочує робітника до підвищення продуктивності праці.

Крім форм заробітною плати, розрізняють системи з/п, які формуються шляхом комбінування форм з/п з методами організації праці.

Однією з найпоширеніших є **тарифна система**, при якій розмір з/п визначається тарифним розрядом (розряди утворюють тарифну сітку) і тарифним коефіцієнтом, який визначає різницю в оплаті праці працівників однієї спеціальності але різної кваліфікації.

Одним із варіантів тарифної системи є **аналітична оцінка робочих місць**. Вона передбачає встановлення тарифної сітки не за рівень кваліфікації робітників, а залежно відносної складності робіт.

Відрядно-регресивна система передбачає поступове зниження розцінок за кожну додаткову понад норми одиницю продукції з метою підвищення якості виробленої продукції і є типовою для ринкової економіки.

Відрядно-прогресивна система – з/п ставиться у прогресивну залежність від перевиконання норм виробітку.

Преміальні системи – за яких премії виплачуються за неухильне дотримання технології, безаварійну роботу, якість продукції, стаж тощо.

Акордна та акордно-преміальна системи. Їх суть полягає в тому, що колективу робітників пропонується обсяг роботи, термін виконання і фонд зарплати. При цьому замовника не цікавить, скільки робітників будуть працювати.

Система „участі у прибутках” передбачає створення преміального фонду за рахунок заздалегідь встановленої частки прибутку фірми. Сенс впровадження даної системи у тому, що з/п ставиться в залежність від результатів виробничої діяльності фірми.

6. Загальна характеристика ринкових моделей

Існує 4 види моделей ринку. Всі вони, за виключенням першої, мають вигляд ринків недосконалої конкуренції, що суттєво ускладнює моделювання та аналіз ринкової поведінки.

На відміну від поширеної думки щодо негативного ставлення до монополій, найнебезпечнішим явищем для певного ринкового сектору, як правило, стає його олігополізація. Справа у тому, що відстежити картельну домовленість олігополістів набагато складніше ніж встановити державний контроль над монополією.

<u>Характерні рис</u>	<u>Моделі ринку</u>			
	<u>Чиста конкуренція</u>	<u>Монополіс- тична конкуренція</u>	<u>Олігополія</u>	<u>Чиста монополія</u>
1. Кількість фірм	Дуже багато	Багато	Декілька	Одна
2. Тип товару	Стандарти- зований	Диференційо- ваний	Стандартизова- ний або дифе- ренційований	Унікальний, немає близьких замінників
3. Контроль над цінами	Відсутній	Дуже незначний	Обмежений взаємозалежністю, значний при таємній змові	Значний
4. Умови входження до галузі	Жодних перепон	Відносно легкі	Серйозні перешкоди	Входження заблоковане
5. Нецінова конкуренція	Відсутня	Значна	Значна за умови диференціації продукту	Реклама, зв'язки з громадськими організаціями
Приклади	Сільське господарство	Роздрібна торгівля, виробництво одягу	Виробництво сталі, автомобілів	Місцеві під- приємства комунальних послуг

Рис. 2. Характеристика ринкових моделей

З М І С Т

Тема 1. Предмет, метод та функції економічної теорії	3
Тема 2. Зміст і значення економічної діяльності суспільства	6
Тема 3. Економічна система суспільства і власність	12
Тема 4. Загальна теорія ринку	15
Тема 5. Грошово-кредитна система	20
Тема 6. Економічна роль держави	25
Тема 7. Фінанси, податки та бюджет	28
Тема 8. Національна економіка та система національних рахунків	32
Тема 9. Економічне зростання та циклічність економічного розвитку	36
Тема 10. Споживання, заощадження та інвестиції	40
Тема 11. Підприємництво, прибуток та заробітна плата	43